

Pettan, Svanibor, *Biti etnomuzikolog / Being an ethnomusicologist*, ur. Irena Miholić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2024., 108 str.; *Biti etnomuzikolog = Being an Ethnomusicologist*, ur. Irena Miholić, Založba Univerze v Ljubljani, Filozofska fakulteta (University of Ljubljana Press), Ljubljana 2025., 100 str.

Monografija *Biti etnomuzikolog* autora Svanibora Pettana predstavlja zanimljiv spoj autobiografije, znanstvene refleksije, disciplinarnе historiografije i popularno pisane stručne literature. Riječ je o djelu koje uspješno približava etnomuzikologiju ne samo akademskoj publici nego i širem krugu čitatelja zainteresiranih za glazbu, kulturu i društvo. Djelo tematizira razvoj etnomuzikologije kroz prizmu osobnog iskustva, što ga svrstava u suvremene refleksivne i autoetnografske pristupe unutar discipline. Pettan kroz vlastito profesionalno i životno iskustvo prikazuje što znači baviti se etnomuzikologijom (“etnomuzikologija... moj život, moje proživljeno i trajno strastveno iskustvo”). Stil pisanja je pristupačan, jasan i povremeno narativan, što knjigu čini laganom za čitanje. Autor uspješno balansira između znanstvene ozbiljnosti i osobnog tona, dok anegdote iz terenskog rada dodatno obogaćuju tekst i čitatelju omogućuju uvid u stvarne situacije s kojima se istraživači susreću.

Umjesto klasičnog udžbeničkog pristupa, knjiga se temelji na osobnim pričama, terenskim istraživanjima i refleksijama koje proizlaze iz dugogodišnjeg rada u različitim dijelovima svijeta. Pettanov rad nadovezuje se na njegov dugogodišnji opus istraživanja glazbe u kontekstu rata, migracija i manjinskih zajednica, čime potvrđuje kontinuitet vlastitih znanstvenih interesa. Tekst je strukturiran kroz “životni put” autora, što omogućuje uvid u razvoj discipline kroz individualnu karijeru istaknutog znanstvenika. Autor pritom koristi vlastite terenske zapise i iskustva iz različitih kulturnih konteksta (Europa, Afrika, Azija, Australija), čime demonstrira globalni opseg etnomuzikološkog rada, čineći apstraktne teorijske koncepte konkretnima i razumljivima. Iako je knjiga vrlo inspirativna, povremeno može djelovati fragmentirano jer prati autorov životni put, a ne strogo strukturiranu tematsku liniju. Čitatelji koji traže sustavan pregled teorije mogli bi osjetiti manjak klasične akademske organizacije.

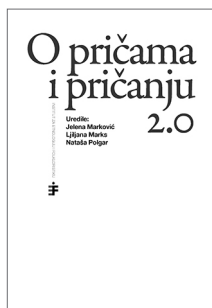
Posebna vrijednost knjige leži u prikazu etnomuzikologije kao dinamične i angažirane discipline, povezane s pitanjima identiteta, politike, migracija i društvene pravde. Glazba se pritom ne promatra izolirano, nego kao sredstvo komunikacije i društvenog djelovanja (glazba i konflikt, glazba i identitet – posebice u kontekstu manjinskih zajednica, rodna perspektiva, primijenjena etnomuzikologija). Takav pristup može se dovesti u vezu s konceptom “situiranog znanja”, prema kojem istraživač nije neutralni promatrač, nego aktivni sudionik u proizvodnji znanja. Pettan eksplicitno naglašava “višestruke identitete” istraživača, što potvrđuju i ranije analize njegova rada (Titon 2019: 23). Djelo se može interpretirati u kontekstu recentnih teorijskih pomaka u etnomuzikologiji koji naglašavaju refleksivnost i društvenu angažiranost istraživača. Knjiga ima i historiografsku vrijednost jer dokumentira razvoj etnomuzikologije u jugoistočnoj Europi te ulogu međunarodnih mreža i institucija u oblikovanju discipline. Pettanova karijera pritom ilustrira transnacionalni karakter znanstvenog rada i razmjenu znanja između različitih akademskih sredina.

Etnomuzikologija se kao interdisciplinarno područje temelji na spoju znanstvenih metoda i osobnih perspektiva istraživača, pri čemu se često naglašava da i sam predmet proučavanja, kao i njegova definicija, proizlaze iz djelovanja stručnjaka unutar discipline (“struku, pa tako i definiciju njezina predmeta proučavanja, određuju djelatnici u njoj” (Pettan 1993: 153)). Pettan pritom ističe važnost osobnog pristupa istraživanju, čime dodatno potvrđuje subjektivnu i refleksivnu dimenziju etnomuzikološkog rada. U literaturi se također primjećuje da se etnomuzikolozi često suočavaju s pitanjima o vlastitom profesionalnom identitetu i putu ulaska u struku, no takvi osobni uvidi rijetko su zastupljeni u znanstvenim publikacijama. Iznimku predstavlja publikacija koju spominje urednica izdanja, Irena Miholić (Sarkissian i Solis 2019), a koja na određeni način prethodi Pettanovu pristupu predstavljanja vlastitog etnomuzikološkog “života”.

Sve navedeno ističe višestruku vrijednost djela: studentima pruža uvod u etnomuzikologiju kroz istraživačku praksu, istraživačima nudi refleksiju o metodama i etici rada, a širem čitateljstvu otkriva važnost glazbe u društvenom kontekstu. Autorov naglasak na ideji da znanstveni rad može i treba imati konkretan društveni utjecaj potvrđuje njegovu višegodišnju društvenu angažiranost u području primijenjene etnomuzikologije.

Biti etnomuzikolog vrijedno je i poticajno djelo koje pokazuje da etnomuzikologija nije samo znanstvena disciplina nego i način razumijevanja svijeta. Knjiga potvrđuje da etnomuzikologija nadilazi sakupljanje i analizu glazbe te uključuje društvenu odgovornost i kulturno posredovanje. Pettan uspijeva prenijeti entuzijazam prema svom pozivu i potaknuti čitatelja na razmišljanje o ulozi glazbe u svakodnevnom životu i globalnom društvu.

Joško Čaleta

O pričama i pričanju 2.0, ur. Jelena Marković, Ljiljana Marks i Nataša Polgar, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2025., 321 str.

Zbornik *O pričama i pričanju 2.0* nastao je u povodu stogodišnjice rođenja akademkinje Maje Bošković-Stulli (1922. – 2012.). Okuplja tekstove koji su predstavljeni na istoimenoj konferenciji održanoj 8. i 9. studenoga 2022. godine u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Svi radovi na različite su načine potaknuti znanstvenim interesima akademkinje Bošković-Stulli, koja je svojim bogatim i sveobuhvatnim znanstvenim radom i ustrajnim terenskim istraživanjima postavila temelje suvremenoj hrvatskoj folkloristici.

Zbornik su uredile znanstvenice Jelena Marković, Ljiljana Marks i Nataša Polgar, koje potpisuju i uvodnik “U dijalogu s nasljeđem: Maja Bošković-Stulli i suvremena folkloristika”, u kojem

objašnjavaju tematsku okosnicu zbornika i motivaciju njegova nastanka. Bogata akademska karijera Maje Bošković-Stulli, “znanstvenice koja je svojim teorijskim i terenskim radom obilježila razvoj folkloristike i u svjetskim okvirima”, poticaj je, na različite načine, svakom od radova objavljenih u zborniku, a iz njezina središnjega istraživačkog interesa proizlazi i tematska usmjerenost zbornika na priče i pripovijedanje.

Tekstovi objavljeni u zborniku pokrivaju širok raspon relevantnih tema: od doprinosa Maje Bošković-Stulli hrvatskoj folkloristici i znanosti o književnosti, preko povijesnoga pregleda istraživanja usmenih priča i pričanja u hrvatskoj folkloristici (uz smještanje domaćih istraživanja u kontekst svjetskih), problema književnopovijesnoga usustavljanja usmene književnosti, teorijskih promišljanja o (novim) žanrovima i zakonitostima njihova oblikovanja (priče o snovima, internetski narativi; usmenoknjiževna retorika), pa do problematiziranja suvremene društveno-političke stvarnosti u okviru koncepta antropologije javnih događaja. Zbornik se bavi i suvremenim pričanjima iz života i pričom oblikovane svakodnevice, u okviru kojih se detektiraju strategije komuniciranja neugodnih emocija (kodiranje emocija prešućivanjem) i motiv priče i pričanja kao oblika preživljavanja.

Urednice izdvajaju tri tematske cjeline koje obuhvaćaju raspon istraživanih tema: “Tematsko i problemsko širenje nasljeđa Maje Bošković-Stulli”, “Terenska istraživanja, žanrovi, motivi i izvedbe” te “Usmenoretorički i književnopovijesni aspekti nasljeđa Maje Bošković-Stulli”.

Prva cjelina, “Tematsko i problemsko širenje nasljeđa Maje Bošković-Stulli”, ostvarena je u radovima koji se bave problemom pripovijedanja iz različitih perspektiva i teorijskih polazišta (Đorđević Belić, Marković, Polgar, Pešikan-Ljuštanović i Delić). U njima se pripovijedanje promatra kao jedno od temeljnih ljudskih načina (pre)oblikovanja svijeta i stvarnosti, analizira se odnos pripovijedanja i pripovjedača, specifičnost pripovjedačkih situacija i istraživačkih pozicija, pripovijedanje u svakodnevici i o svakodnevici, kao i preoblikovanje primarnih folklornih žanrova te teorijska promišljanja usmenosti u suvremenom kontekstu (npr. nova usmenost, *weblore*).

Zbornik okuplja znanstveno relevantne tekstove koji propituju i na suvremen način pristupaju “tradicionalnim” folklorističkim temama, analiziraju prisutnost i transformacije prepoznatljivih “klasičnih” žanrova u suvremenim medijima, valoriziraju rad akademkinje Maje Bošković-Stulli i njezin nemjerljiv doprinos hrvatskoj folkloristici te kroz žanr osobne priče problematiziraju relevantne društvene teme iz kulturološke i folklorističke perspektive.

Tematska cjelina “Terenska istraživanja, žanrovi, motivi i izvedbe” okuplja radove koji se izravno oslanjaju na terenska istraživanja, rukopisnu i arhivsku građu (Marks, Ajdačić, Batina i Dimšić, Kropelj Telban), evociraju susrete s Majom i njezinim znanstvenim radom (Zaradija Kiš) ili istražuju Sinjsku alku u kontekstu Handelmanova teorijskoga koncepta modela i zrcala javnih događaja (Marjanić). Važno je istaknuti da spomenuti prilozi pokazuju koliko su ranija istraživanja i dalje relevantna, osobito u humanistici. Za razliku od nekih drugih područja, humanistička istraživanja ne zastarijevaju onako kako zastarijevaju, na primjer, ona u prirodnim znanostima, pa je povrat temeljima uvijek relevantan. To potvrđuje i rečenica Maje Bošković-Stulli koju evocira Ljiljana Marks: “Često je govorila: sve što teorijski razmišljamo i upisujemo u tekstove, prolazno je. Najveća su i neprolazna vrijednost tekstovi i oni će jedini ostati.”

Tekstovima zabilježenima tijekom terenskih istraživanja istraživač se može se vraćati jer tekst predstavlja stabilnu kategoriju koja omogućuje nova čitanja, interpretacije i konceptualizacije.

Vraća nas to na važnost terenskoga istraživanja i teksta kao temeljne kategorije, razumijevanja teksta i njegovih zakonitosti, razumijevanja kazivačkih situacija i načina oblikovanja i preoblikovanja teksta u različitim kazivačkim situacijama, zatim na važnost proučavanja arhiva i rukopisa – klasično terensko istraživanje, istraživanje arhivskih zapisa, starih rukopisa i čitanja naših prethodnika sastavni je dio suvremenih folklorističkih i humanističkih istraživanja.

Treći tematski ciklus, "Usmenoretorički i književnopovijesni aspekti nasljeđa Maje Bošković-Stulli", donosi priloge koji se fokusiraju na usmenoknjiževnu komponentu, teoriju usmenosti i žanrovska usustavljanja (Nikolić, Rudan) te važan Majin doprinos proučavanju književnoga opusa Ivane Brlić-Mažuranić (Kos-Lajtman). Maja Bošković-Stulli autorica je moderne samostalne povijesti usmene književnosti u okviru edicije *Povijest hrvatske književnosti* (1. knjiga, 1978). Iako prva knjiga nosi naslov *Usmena i pučka književnost*, riječ je o dva samostalna autorska djela (*Usmena književnost* autorice Maje Bošković-Stulli i *Pučki književni fenomen* Divne Zečević). *Usmena književnost* Maje Bošković-Stulli temeljna je studija preko koje je usmena književnost, ali i sama autorica, postala čitana izvan užih folklorističkih krugova, ponajprije među filolozima, studentima te književnim povjesničarima i teoretičarima književnosti. Njezin je povijesti posvećen posljednji, vrlo opsežan rad "Konceptija povijesti usmene književnosti Maje Bošković-Stulli ili o nekim problemima književnopovijesnoga usustavljanja usmene književnosti" (Rudan), dok se Davor Nikolić ovom temom bavi iz perspektive doprinosa Maje Bošković-Stulli istraživanju usmenoretoričkih žanrova. Urednice zaključuju da "prilozi autora pokazuju da nasljeđe Maje Bošković-Stulli nadilazi puko dokumentiranje ili analizu tekstova. Ono uključuje promišljanje metodologije, teorijskih okvira i etičkog odnosa prema predmetu kojim se bavila i prema kazivačima koje spominje. Time je Maja Bošković-Stulli ključna referentna točka u proučavanju usmenosti i narativnog oblikovanja, povezujući folklor, književnost i interdisciplinarnu pristupe te potvrđujući svoju trajnu relevantnost u suvremenoj znanstvenoj refleksiji".

Teme koje se u okupljenim znanstvenim tekstovima elaboriraju uklapaju se u suvremena svjetska istraživanja te pokazuju, s jedne strane, vitalnost i otpornost "klasičnih" žanrova, a s druge strane transformativnu snagu folkloru i njegovu sposobnost prilagodbe novim oblicima komunikacije u virtualnom okruženju.

Priča i pričanje kao središnja istraživačka tema akademkinje Maje Bošković-Stulli – znanstvenice, folkloristice, začetnice moderne folkloristike u Hrvatskoj – jednako je poticajna i mlađim naraštajima znanstvenika te nudi mogućnost novih čitanja, društvenih i kulturoloških propitivanja, otkrivanja mehanizama konstruiranja i (pre)oblikovanja ljudske svakodnevice kroz priču, kako one društvene, javne, tako i one privatne i vrlo intimne.

Prilozi autora donose suvremena čitanja, nove i znanstveno relevantne uvide kao i kritičko čitanje i valorizaciju rada hrvatske folkloristice i akademkinje Maje Bošković-Stulli. Zbornik je stoga i svjedočanstvo bogatoga, ustrajnoga, smislenoga i poticajnoga znanstvenog rada Maje Bošković-Stulli, koja je postavila temelje i suvremenim folklorističkim istraživanjima "od weblora, političkih i kulturnih mitema, narativnih fragmenata i virtualnog humora do usmene povijesti, sudskih arhiva i svjedočenja običnih ljudi".

Konačno, radovi u zborniku, tematski okupljeni oko teme priča i pričanja (pripovijedanja), čine važan doprinos hrvatskoj folkloristici, etnologiji i kulturnoj antropologiji te znanosti o književnosti, kao i književnim povjesničarima i teoretičarima. Poticajne tekstove u zborniku pronaći će i studenti humanističkih i društvenih znanosti te svi koji prate suvremena folkloristička istraživanja i nova promišljanja u folkloristici, ali i stručnjaci koje zanima središnja naratološka tema pripovijedanja, odnosno oblikovanje iskustva i svijeta kroz priču i u priči.

Svojim interdisciplinarnim uporištem i različitim teorijskim polazištima objavljeni radovi pomažu u razumijevanju pripovijedanja kao terapijskoga (ali i traumatskoga) čina. Teme problematizirane u trinaest znanstvenih radova otvaraju važna pitanja, pozivaju na nova znanstvena čitanja i propitivanja te otvaraju prostor novim terenskim istraživanjima i analizama. Stoga predstavljaju dobrodošao prinos hrvatskoj, ali i široj znanstvenoj zajednici.

Josipa Tomašić Jurić

Potreseni. Znanstvenohumanistički i umjetnički dosezi banijskog potresa, ur. Renata Jambrešić Kirin, Jelena Marković i Ines Prica, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2025., 357 str.

Nesreće se dešavaju oduvek, pa i one sa katastrofalnim posledicama. Požari su pustošili i do temelja uništavali gradove, erupcije vulkana znale su da pod okamenjenom lavom zaustave život u pokretu, zemljotresi su na raznim meridijanima uzrokovali i oblikovali privremene infrastrukture življenja, a cunami, koji ih obično prate na južnim morima, znali su da u svoj ogromni talas usisaju sve plodove ljudskog pregnuća, građenja i sticanja, u vremenu koje se meri minutima. “Erinije nepogoda” stalni su pratitelj mitopoetike prirode, koja se na ljude, međutim, obrušava svom snagom svojih materijalnih sila, sa realnim egzistencijalnim posledicama. Čovečanstvo i ljudstvo u ovome ima ulogu koja se ne može prenebreći, jer ne samo da nezajažljivim intervencijama u tkivo planete i u njene ograničene resurse zahvata više nego što je potrebno, razjarujući “erinije” sve više i izlažući se njihovom besu sve češće, već pored “prirodnih” učestvuje u stvaranju stalnih “društvenih” katastrofa, poput društvenih i ekonomskih kriza i ratova, koji razaraju same osnove života i praćeni su patnjom i bolom miliona ljudi.

Zbornik *Potreseni: znanstvenohumanistički i umjetnički dosezi banijskog potresa*, koji su uredile Renata Jambrešić Kirin, Jelena Marković i Ines Prica, u izdanju Instituta za etnologiju i folkloristiku (2025), donosi pred čitaoce rezultate istraživanja – multidisciplinarnih i multiperspektivnih – o posledicama razornog zemljotresa koji je u pandemijsko doba, krajem 2020. godine, pogodio Baniju. Opređeljujući se da kao najširi okvir razmatranja uspostave antropologiju katastrofa, urednice polaze od pretpostavke da su prirodne katastrofe tek u jednom delu (i to ne onom koji u prvom redu zanima društvene istraživače) rezultat “prirodnih sila”, te da ih treba razumeti i istraživački obuhvatiti kao “ishode društvenih sila i okolnosti”. Ovine se implicira da je svaka “prirodna” katastrofa jednim svojim delom rezultat “greške” u funkcionisanju infrastrukture, bile one materijalne i tehničke, poput loše gradnje, neodržanih sistema za odvodnjavanje, nepostojećeg sistema uzbunjivanja, ali i onih manje vidljivih, a uticajnih, poput manjkavih zakona i propisa, te političkih odluka kojima je ovakav nemar omogućen, i političkih orijentacija koje proizvode dugotrajnu zanemarenost pojedinih delova zemlje, kao što je to slučaj sa Banijom u Hrvatskoj.

Moj prvi susret sa tekstovima koji čine ovaj zbornik bio je snažno obojen trenutkom u kojem sam pristupila čitanju. Tokom proleća 2025. godine bila sam uronjena u preplavljujući kontekst studentskih i građanskih protesta koji su mesecima oblikovali javnu i privatnu svakodnevicu žitelja Srbije. Nadala sam se da će me čitanje rukopisa *Potresenih* izmestiti iz te intenzivne, haotične, traumatične, ali potencijalno društveno transformativne situacije i protestne svakodnevice u kojoj sam aktivno učestvovala, da će mi omogućiti da se iz nje isključim. Desilo se suprotno: svakim pročitanim tekstom ne samo da sam saznavala više o različitim aspektima posledica i doživljajima banijskog potresa, te njegovim naučnim, društveno-humanističkim “dosezima” i umetničkim ramifikacijama, već mi je rukopis *Potresenih* pokazivao da se i sopstvena stvarnost “društvene katastrofe u toku” može sagledati iz različitih uglova, da je moguće

zahvatiti je nekima od analitičkih koncepata koje su autorke i autori nudili i upošljavali, a koji su precizno artikulisali mnoga od pitanja i afekata koji su lebdeli, komešali i “lepili se” i oko ljudi, prostora i predmeta u Srbiji (ovde u prvom redu mislim na koncepte “afektivnih zajednica”, “tihog nasilja”, “okrutnog optimizma”, te “civilne revalorizacije”, koji su se pokazali kao rezonantni u kontekstima tako različitim kao što je kriza izazvana banijskim potresom s jedne, i studentska pobuna sa druge strane). Na taj način su mi istraživanje o kojem do tog trenutka ništa nisam znala, rukopis koji ranije nisam čitala niti sam na bilo koji način u njemu prethodno učestvovala, pomogli da razaznam neke od mogućih analitičkih putanja, ali i da iznova “otkrijem” srodnost tema i problema koji nas preokupiraju, ne samo zahvaljujući teorijskim sklonostima i senzibilitetima, već i istorijskim, društvenim i političkim strukturama i konstelacijama (mogućnosti, ali i promašaja) koje nas povezuju. Ovo govori o visokom potencijalu kojim će zbornik sigurno “odjekivati” prostorima širim od Hrvatske, od neposrednog susjedstva sa kojim se deli (bliža) prošlost, do različitih postsocijalističkih konteksta u kojima se takođe mogu pronaći i prepoznati društvene dimenzije prirodnih katastrofa.

Kako na samom početku svedoče urednice, *Potreseni* Baniju postavljaju kao istovremeno “stvarno poprište života i egzemplarni krajolik – kronotopski prostor između ruinizacije i regeneracije, krhkosti i otpornosti života na društvenim periferijama” (str. 9). Ovo omogućava da se razorni potres u radovima tumači ne samo kao fizička devastacija prostora i zajednica nego i kao posledica dugotrajnog socijalnog i ekonomskog zanemarivanja regije i neravnomernog razvoja u nacionalnim okvirima. Potres je takođe interpretiran i kao istorijski rez u homogenom vremenu svakodnevice, događaj koji se zbio u pandemijskom trenutku i koji je predstavljao simboličku kulminaciju dugotrajne postsocijalističke tranzicijske napetosti, čime se potcrtavaju strukturalne i procesualne dimenzije fenomena koji se stavljaju pod lupu.

Interdisciplinarno i angažovano

Zbornik je jasno interdisciplinarno utemeljen, sa prepoznatljivom potkom folklorističkih i etnoloških istraživanja karakterističnih za IEF, s dodatno naglašenom dimenzijom socijalno osetljivih usmerenja savremene humanističke epistemologije. Pretapanja i nadovezivanja savremene i tradicijske kulture su ono na čemu počiva većina tekstova, što prepoznajemo kao jednu od karakterističnih snaga istraživačkih i interpretacijskih pristupa koji se neguju u okviru IEF-a, i ono na čemu počiva njihova naučna ubedljivost. Kako urednice pišu, tema je iziskivala da joj se posvete “u maksimalnom angažmanu” do kojeg seže njihov istraživački položaj, a on je u ovom slučaju obuhvatio kreativne i imaginativne analitičke i analitičko-poetičke zahvate i pristupe. Ovi su pristupi, na istom putu proizvodnje znanja o banijskom potresu i “potresenima”, bili vođeni s jedne strane naučnim metodologijama, a sa druge i umetnički i aktivistički oblikovanim istraživanjima, kao i refleksivnim umetničkim praksama. Poseban naglasak stavljen je na dijalog sa sagovornicima na terenu i pomno slušanje pogođenih zajednica, pri čemu briga postaje sastavni deo metodologije i epistemologije. Takav pristup rezultira refleksivnom etnografijom koja otvoreno tematizuje emocionalne registre istraživanja: nelagodu istraživačke prisutnosti, svesnost o “kolonizaciji tuđe boli” i ograničenom uticaju akademskog rada na “stvarni” svet. Upravo ta metodološka samosvest i integracija brižnosti u istraživački proces predstavljaju jedan od važnijih doprinosa zbornika. Rizik koji sa sobom nosi ovako snažna refleksivna, etička i angažovana pozicija je da se ponekad može izgubiti kritička distanca u odnosu na vlastite analitičke pretpostavke, ali to je uvek “senka” sa kojom se mora računati u radikalnije subjektivnim pristupima.

Zbornik je sačinjen od dve grupe radova: obimniji korpus čine radovi koje svrstavamo u naučno-humanističke priloge, dok su prilozi objedinjeni u drugom, obimom manjem delu knjige umetničkog karaktera, i čine ih literarni prilozi, dela vizuelne umetnosti i intervjui sa umetnicama i umetnicima koji su bili inspirisani Banijom, njenom istorijom i budućnošću, te

banijskim potresom i njegovim poslasticama. Nakon uvodnog teksta koji potpisuju urednice, zbornik otvara rad Renate Jambrešić Kirin, "Trebalo čuti, vidjeti i dotaknuti: može li etnografija razgraditi naracije straha?", u kojem autorka interpretira lične priče o katastrofi kao temelj za stvaranje novih afektivnih zajednica. Etnografski zabeležena svedočenja o ružnicama, solidarnosti i međusobnom razumevanju interpretiraju se kao procesi koji nadilaze nacionalne i nacionalističke narative i doprinose osnaživanju zajednice te jačanju njene rezilijentnosti u susretu sa "većim zlom" nego što je višedecenijska skrajnutost na koju su navikli. Pomnim slušanjem u maniru Tsinginog "noticing", autorka nam potvrđuje zaključak da na Baniji "svako ima svoju priču", te da samo treba sačekati "tektonski poremećaj, bilo geološki ili sociološki, koji će te priče poput likvefakcije finog pijeska izbaciti na površinu iz dubine ranjenog bića" (str. 30), a u uverenju da takve priče, kao i mogućnost da budu ispričane, saslušane i uvažene, imaju važnu ulogu u regeneraciji života na Baniji, baš koliko i obnavljanje kuća i ostale materijalne infrastrukture.

Anamaria Franceschi u radu "Potres na Baniji: raskid s *okrutnim optimizmom*" iz pozicije direktne učesnice u projektima obnove, a na temelju multilokacijske etnografije koju je sprovela, povezuje posledice potresa sa iskustvom prekarnosti i ispituje načine na koje se jedno odranje prisutno iskustvo temeljne nesigurnosti rada i života karakteristične za kasni kapitalizam u banijskom kontekstu uslozava i dodatno dramatiše, budući da se povećava opseg situacija u kojima se ranjivost ljudi produbljuje i vremenski produžava. Franceschi pokazuje kakve su socio-ekonomsko-psihološke posledice ove situacije te kako ona prerasta u "afektivnu atmosferu" prostora županije, u kojoj dugo nakon razornog odjekuju na hiljade manjih potresa, geoloških i socijalnih, koji, kako autorka kaže, "i nadalje tresu svakodnevicu stanovnika" (str. 47). Ona skreće pažnju na afektivne politike u postpotresnoj zajednici i ulogu medija u njihovoj proizvodnji i cirkulaciji, ističe značaj porasta solidarnosti i motivacije za aktivizam koji pomaže zajedničkom zamišljanju bolje budućnosti, ali na koncu poziva i na raskid sa praksama utemeljenim u konceptu "okrutnog optimizma" Lauren Berlant te na "odučavanje od nade da će drugi, moćniji i oni s više društvenog kapitala biti oni koji će izmijeniti njihove uvjete života" (str. 63–64). U duhu sopstvene pozicije, istraživačke i aktivističke, Franceschi smatra da dobar život moramo stvarati sami.

Analizi ironije i straha kao diskurzivnih strategija koje se koriste u pripovedanju o bolu, traumi i svakodnevici u postpotresnom kontekstu posvećen je tekst "Smijeh je za one koji najviše pate? Bilješke s Banije" Jelene Marković. Ovaj tekst se posebno izravno bavi važnim pitanjem prisustva istraživača na terenu u teškim situacijama i pisanjem iz pozicije "svedočećeg Ja", koje objedinjuje naučno i lično razumevanje, analizu i empatiju. Pokazuje se da tegobnost, težina, ranjivost, krhkost ne pripadaju samo iskustvima onih koji su neposredno pogođeni katastrofom, već su i na strani onih koji su tu došli da istražuju, postavljaju pitanja, shvate i o tome pišu i govore. Tekst Jelene Marković zahvata u osetljivo polje emotivnih interakcija gde su i zemlja i ljudi "potreseni", uranjajući ne samo u načine na koji se ljudi nose sa tom potrešenošću, već tragajući za jezikom kojim bi se o tome moglo najbolje i najistančanije govoriti i pisati. Osetljivo balansiranje između potresenosti samih istraživača i njihovih sagovornika, te prenošenje atmosfere u kojoj je istraživanje provođeno, važan su deo ovog, ali i ostalih tekstova u zborniku.

Mirna Tkalčić Simetić u tekstu "Čekajući obnovu: heterokroničnost petrinjskih ruševina" minuciozno analizira materijalne ostatke potresa u vidu porušenih i urušenih kuća u istorijskom centru Petrinje, koji je zbog stepena devastacije bio podvrgnut posebnoj režimu obnove, u skladu sa strogim principima konzervacije istorijskih celina. U dvogodišnjem terenskom istraživanju autorka je proučavala *sablasne materijalnosti* onoga što po Knightu imenuje "vremenskim kapsulama" (str. 111), u koje "propadaju" njeni sagovornici, klizeći po mnogostrukim temporalnostima pred- i postpotresnih situacija. Petrinjske ruševine Tkalčić Simetić interpretira

kao heterotopije heterohroničnosti – urbane prostore koji narušavaju konvencionalno poimanje vremena i oblikuju politički subjektivitet stanovnika. Percepcija ruševina uključuje svest o društvenim i političkim silama koje su ih proizvele, pa političke odluke o obnovi upravljaju ne samo materijalnim nego i afektivnim i temporalnim dimenzijama života, uključujući čekanje na obnovu (kuća i života) i *anticipaciju*, zamišljanje života u Petrinji. Temu prostornog identiteta nastavlja i Sanja Lončar, s radom “Očuvanje prostornog identiteta Banovine/Banije nakon potresa”, baveći se izazovima koji su postavljeni u vremenu obnove, povezanih sa pitanjima prostornog i graditeljskog nasleđa, istorijskim celinama i uslovima nove izgradnje. Autorka prikazuje kako se upravlja postojećim građevinama i prostorima koji su prazni i/ili napušteni, ali i kako se oblikuje nova arhitektura kroz koju se kreativno reinterpretira prostorno i graditeljsko nasleđe, oslanjajući se na integrisane, participativne i dugoročne pristupe obnovi i oporavku.

Diskurzivna analiza medijskih reprezentacija, koju je u radu “Bila je to zima puna očaja: diskurzivne prakse u medijskom izveštavanju o petrinjskom potresu” izvela Tamara Banjeglav, pokazala je da je u oblikovanju javne percepcije krizne situacije izazvane potresom učestvovalo nekoliko markantnih pristupa, koji su se međusobno sukobljavali, nadmetali i dopunjavali: diskurs o solidarnosti i empatiji, o pravilnom nazivu za regiju, o Domovinskom ratu i o lošoj posleratnoj obnovi. Autorka ističe višeslojnost diskursa koji su cirkulisali u medijskom izveštavanju i analizira koji se sve narativi, metafore i poruke u njima pojavljuju. Polazeći od pretpostavke da se i prirodne katastrofe mogu razumeti tek kroz diskurs, kroz priče, metafore i druga interpretativna sredstva kojima se oblikuju njihova značenja i smisao, Banjeglav postavlja pitanje da li je ovim diskursima zajednica na neki način usmeravana u svom delovanju te preporučuje razvijanje strategija izveštavanja koje će s jedne strane učiniti vidljivim oblike teže vidljivog, sporog nasilja na Baniji, a sa druge pomoći da se izbegne učvršćivanje identiteta regije žrtve.

Ivo Lučić u tekstu “Podzemlje koje guta Baniju: pozadina medijske percepcije pojave urušnih vrtača” piše o medijskim napisima koji su pratili percepciju “rupa u zemlji” nakon potresa, i o medijskom oblikovanju predstava o njima, koje su ih prikazivale kao “misteriju” i kao mnogo veću opasnost nego što su realno bile. On pokazuje kako funkcioniše mitologizacija na delu, kako se medijskim posredovanjem uspostavlja analogija između dubina zemlje i dubina psihe koje zajedno referiraju na “područje zla i smrti”. Analizirajući razloge i kulturološku pozadinu ovakvog medijskog diskursa, autor nam najpre predstavlja kako su se teorijski i istorijski oblikovale slike prirode, posebno objašnjavajući kulturni koncept krajolika, a zatim nas upoznaje sa načinima kako se aktuelni događaji, poput pojave zmija u letnjim mesecima ili pojava vukova, medijalizuju upotrebom mitskih matrica i predstava oslonjenih na etnografski materijal, poentirajući u završnici rada na potrebi sistematičnih istraživanja percepcije prirode koja bi mogla bila pretočena u odgovornije obrazovne i medijske politike u vezi sa životnom sredinom.

Nauka i umetnost, politika i poetika

Blok tekstova kojim se završava naučno-humanistički deo zbornika posvećen je obnovi u domenu kulturnog stvaralaštva. Joško Čaleta i Tvrtko Zebec u tekstu naslovljenom sa “Pjesme moje u škatuli stoje” pišu o projektu obnove ženskog tradicijskog pevanja Banovine i Pounja. Opisujući značaj dugotrajne manifestacije, Međunarodne smotre folkloru u Zagrebu za obnovu i scensku prezentaciju pesama, plesa, običaja, nošnji i igara, autori predstavljaju kako su u okviru ove smotre 2020. godine potaknuli šest pevačkih grupa, na isto toliko lokaliteta, na obnovu tradicijskog pevanja, praktikujući pristup primenjene etnomuzikologije, u kojem se istraživanja obavljaju u tesnoj saradnji sa društvenom zajednicom, a tradicija čuva i prenosi kroz izvedbu. Kao posebno zanimljivo pitanje nametnulo se da li je ovde uopšte reč o obnovi, jer je specifičnost konteksta u kojem su na Baniji i Pounju ponovo pokrenute pevačke grupe bila u tome što su lokalnim (starijim) ženama-pevačicama “učiteljice” bile mlade članice ansambla “Harmonija disonance”, koje su pevanje na stari način učile u gradu, na Muzičkoj akademiji,

u sklopu etnomuzikološke prakse. Tako se, kako zaključuju autori, prenos znanja o tradiciji vršio reverzibilno: “tradicija nastala u lokalnoj zajednici naučena u urbanom okružju ponovno se vratila na svoje odredište” (str. 217). O istoriji i tradiciji banijskog bubnja piše Irena Miholić, pokazujući da ovaj instrument u sebi objedinjuje složene istorijske tokove i muzičke uticaje koji se prepliću na prostoru Banije. Prateći istorijske izvore i kombinujući ih sa nalazima etnomuzikoloških istraživanja, Miholić nam predstavlja detaljnu analizu ovog narodnog instrumenta, od njegove deskripcije, mesta u sistemu drugih instrumenata do istorijske i lokalno-istorijske kontekstualizacije njegove upotrebe, načina sviranja i specifičnog zvuka, upoznavajući nas sa nekoliko pokušajima obnove ovog instrumenta u folklornoj praksi.

Tekst Suzane Marjanić “Od Mikčevih zenitističkih večernji do ‘bijelega mačke na panju’: banijski dvo-ogled o performerskoj sceni i zoovizuri na potres” postavljen je na raskršću knjige, na njenom prelazu iz “naučnog” u “umetnički” deo, a i sam je komponovan tako da predstavlja esej u kojem se ukrštaju naučna i istorijsko-rekonstruktivna interesovanja autorke za lokalnu kulturnu istoriju, posebno za performerske intervencije u društvenu stvarnost, sa njenom refleksivnom “zoovizurom” na potres, formirajući ono što ona naziva dvo-ogledom. Fragmentarna kompozicija teksta povezuje zenitističke večeri Marjana Mikca koje su se u međuratnom periodu održavale u Sisku, Topuskom i Petrinji, izvedbene aktivnosti sisačkog pozorišta “Daska” tokom osamdesetih, i recentnu “šahto-izvedbu” *Panika pod Suncem* Damira Bartola Indoša i Tanje Vrvilo u dvotjednoj akciji “Šahto-kultura” u Pogonu Jedinstvo (Zagreb, rujan 2024.), kao posvetu na zenitiste i Branka Ve Poljanskog, i pokazuje kontinuitet avangarde i društveno angažovane umetnosti na/o području Banije, što se u namerno “ne-naučno” intoniranom epilogu teksta i potvrđuje. Tekst Suzane Marjanić logična je poveznica sa drugim delom knjige, u kojem se život na Baniji pre i posle potresa beleži i interpretira na drugačije jezičke i izražajne načine, kroz sliku, poeziju, eseje, ali i razgovore sa umetnicima – književnicima, pesnicima, filmskim i izvedbenim stvaraocima koji su opčarani lepotom i tragikom Banije. Ovaj deo, koji nosi poseban, poetičan naziv “Arhipelag Banija”, pozajmljen od Nebojše Borojevića, urednice zbornika, Renata Jambrešić Kirin, Jelena Marković i Ines Prica u njega uključuju ne samo da bi proširile analitičke horizonte tako što će dodati i doprinose umetničkih poetika i izvedbenih praksi, već tako i konceptualno potvrđuju svoj odnos prema politikama (sa)znanja – uverenje da analitika, politika i poetika mogu supostojati kao unekoliko različiti saznanj registri, ali ne i potpuno odvojeni i razdvojeni načini sagledavanja i interpretacije sveta. Ovaj deo donosi priloge Ivane Dragičević, Nebojše Borojevića, Jagode Kljaić, Miroslava Kirina i Monike Herceg te razgovore sa Monikom Herceg, Miroslavom Kirinom, Jogodom Kljaić, Martinom Grbešom i Nebojšom Slijepčevićem koje su učinile urednice zbornika.

Kroz raznolike analitičke perspektive zbornik *Potreseni: znanstvenohumanistički i umjetnički dosezi banijskog potresa* uverljivo pokazuje da prirodne katastrofe nisu samo posledice prirodnih sila nego i ishodi društvenih struktura i politika. Interdisciplinarnost, metodološka inovativnost i visoka istraživačka refleksivnost čine ovu publikaciju važnim doprinosom regionalnim i međunarodnim istraživanjima društvenih aspekata katastrofa. Radovi ovde objedinjeni demonstriraju da ideja “prirodne katastrofe” često prikriva društvene procese koji proizvode ranjivost i iz različitih uglova ponavljaju polazišnu pretpostavku – da se katastrofe moraju razumeti kao ishodi društvenih odnosa, politika i nejednakosti. U tekstovima se otvara i pitanje formiranja afektivne zajednice nakon hiljada naknadnih potresa te se razmatraju mogućnosti da takvo zajedničko iskustvo bude pretočeno u političke zahteve i “umijeće pobune”. Zbornik pokazuje kako katastrofa može privremeno smanjiti etnonacionalne podele i potaknuti nove oblike solidarnosti. Prepoznavanje vlastite patnje u patnji drugih pokreće procese kroz koje privatna iskustva postaju javna i politička, proizvodeći svojevrсни “društveni pre-tres”. Otuda su posebno dragoceni zaključci o civilnoj revitalizaciji Banijaca kao građana – a ne primarno pripadnika etničkih grupa, kao i o plimi solidarnosti koja se aktivirala među građanima Hrvatske

kao odgovor na katastrofu. Ipak, ostaje otvoreno pitanje dugoročnosti, društvenog obuhvata i trajnosti takvih procesa, kao i njihove otpornosti nakon slabljenja inicijalnog talasa solidarnosti. Radovi o medijskim diskursima, mitologizaciji prirodnih pojava, percepciji prirode u dinarskom kršu te o folklornim i umetničkim praksama koje doprinose revitalizaciji zajednice posebno osvetljavaju poveznice između tradicije i savremenosti. Zbornik svesno nadilazi pesimistične interpretacije katastrofe i prepoznaje revitalizacijski potencijal u dijalogu s umetničkim poetikama i izvedbenim praksama, uključujući ideju "odučavanja od okrutnog optimizma". U pojedinim segmentima, međutim, naglašena afirmacija revitalizacijskih potencijala može ostaviti utisak da se strukturalna ograničenja i sporost institucionalne obnove nedovoljno kritički i/ili iscrpno razmatraju. Upravo taj prostor između nade i ograničenja mogao bi biti plodno polje za buduća istraživanja, čime ovaj vredni zbornik i otvara brojne pravce za dalje analize društvenih nejednakosti, regionalnog razvoja i metodoloških inovacija u proučavanju katastrofa.

Ildiko Erdei

Protest je ispit. Proforski zapisi o studentskim protestima 2024/2025. godine, ur. Bojan Spaić, Biblioteka XX vek, Beograd 2025., 446 str.

U izdanju beogradske izdavačke kuće XX vek 2025. godine objavljena je knjiga *Protest je ispit: profesorski zapisi o studentskim protestima 2024/2025. godine*, urednika Bojana Spaića, koja sadrži tekstove dvadeset i jednog autora raspoređene u sedamnaest priloga na 446 strana.

Knjiga donosi uvide i analize profesora Univerziteta u Beogradu koji su bili direktno uključeni u studentske proteste inicirane velikom tragedijom nakon pada nadstrešnice ispred železničke stanice u Novom Sadu 1. novembra 2024. godine. Zbornik je podeljen u šest poglavlja: prvo, naslovljeno "Vlast", drugo "Obrazovanje", treće "Pobuna", četvrto "Odgovornost", peto "Mediji" i šesto, završno poglavlje "Hronologija".

Nakon predgovora urednika Bojana Spaića, vanrednog profesora Pravnog fakulteta u Beogradu, u kojem su ukratko predstavljeni uzroci, namera i osnovna koncepcija zbornika, sledi poglavlje "Vlast", koje donosi tekstove Danila Vukovića, redovnog profesora sociologije na Pravnom fakultetu, "Druga Srbija: paralelni svet partijskih mreža i neformalnih normi vlasti", zatim rad redovnog profesora Fakulteta političkih nauka Dušana Spasojevića "Antipolitička revolucija: studentski protesti u Srbiji", kao i članak Miodraga Jovanovića, redovnog profesora Pravnog fakulteta, "Ustav se, ipak, maže na 'lebac".

Drugo poglavlje, "Obrazovanje", započinje koautorskim člankom "Kako nam se dogodio ćaci: priča o urušavanju vrednosti u obrazovanju" Milana Stančića, vanrednog profesora na Odelje-

nju za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, Lidije Radulović, redovne profesorke na Odeljenju za etnologiju i antropologiju istog fakulteta, i Vladete Milina, docenta na Odeljenju za pedagogiju i andragogiju. Vanredni profesor na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta, Oliver Tošković autor je teksta “Blokčejn koji su brojali: kako (ne) lagati uz pomoć statistike”. Aleksandar Baucal, redovni profesor na istom odeljenju, dao je doprinos zborniku radom “Obrazovanje i vaspitanje tokom blokade nastave”.

Treće poglavlje, “Pobuna”, započinje tekstem Nikole Jovića, docenta Fakulteta političkih nauka, pod naslovom “Oni znaju ko smo mi, mi ne znamo ko su Oni: o blokadnoj generaciji”. Drugi članak potpisuje Aleksandra Marković, naučna saradnica Odeljenja za sociologiju Filozofskog fakulteta, a nosi naslov “Glas iz amfiteatra – plenumi kao oblik studentskog organizovanja”. Treći tekst, “Tri decenije studentskih protesta i blokada u Srbiji: nacrt za uporednu analizu”, predstavlja koautorski rad Jelene Pešić i Ane Birešev, docentkinja na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta. Poslednji članak u ovom poglavlju predstavlja doprinos profesora Fakulteta političkih nauka Đorđa Pavičevića pod naslovom “Gde i kako živi demokratija i stanuje li u studentskom pokretu?”.

Četvrto poglavlje, “Odgovornost”, započinje radom profesora sa Odeljenja za filozofiju Filozofskog fakulteta Ivana Mladenovića pod naslovom “Politička odgovornost”. Nakon njega sledi tekst Vanje Bajović, vanredne profesorke Pravnog fakulteta, “Anatomija bezakonja: nastanak i procvat mafijaške države u Srbiji”. Treći članak u ovom poglavlju zajednički je tekst docenata Građevinskog fakulteta Sanje M. Fric i Nenada T. Frica pod naslovom “Stručna odgovornost: kad se sistem okomi na struku”.

Peto poglavlje, “Mediji”, započinje člankom “O medijima i REM-u: tragedija u tri čina” Aleksandre Krstić, vanredne profesorke Fakulteta političkih nauka. Nakon toga sledi rad Ane Martinoli, redovne profesorke Fakulteta dramskih umetnosti, “‘Neću da spustim kameru’: novi oblici komunikacije studentskih protesta u digitalnom okruženju”. Poslednji tekst ovog poglavlja potpisuje Ildiko Erdei, redovna profesorica Odeljenja za etnologiju i antropologiju, a naslovljen je “Deljenje i briga kao društvene prakse: ka novim politikama zajedništva”.

Šesto poglavlje, “Hronologija”, sadrži tekst urednika zbornika Bojana Spaića “Hronologija istrainosti: tokovi studentskog protesta 2024/2025”.

Knjiga *Protest je ispit* predstavlja anamnezu savremenog političkog konteksta i analizu okolnosti koje su društvo i državu dovele u situaciju u kojoj su institucije zarobljene, istina nevidljiva, a pravda nedostupna većini građana Srbije. Pad nadstrešnice na železničkoj stanici u Novom Sadu i smrt šesnaest potpuno nevinih ljudi razotkrili su svu dubiozu jednog klijentelističkog političko-ekonomskog sistema u kojem korupcija, nepoštovanje procedura i zakona, osiono ponašanje i nipodaštavanje javnosti predstavljaju normu, a ne izuzetak. Knjiga je posvećena razumevanju tog sistema, kao i detaljnom seciranju pobune i otpora koje je on stvorio.

Tekst Danila Vukovića “Druga Srbija: paralelni svet partijskih mreža i neformalnih normi vlasti” posvećen je osvetljavanju političke klijentelističke mreže koju je vladajuća stranka u Srbiji, zajedno sa svojim satelitima, razvila tokom poslednjih petnaestak godina. Autor skreće pažnju na dominaciju neformalnih normi i načina delovanja koji u potpunosti zaobilaze ili instrumentalizuju institucije i zakone. Vuković podvlači shvatanje da je Srbija danas dualna država u kojoj postoje nominalni zakoni koji uređuju društvo, ali njome upravljaju paralelne mreže diskrecione moći i interesa političara i njihovih klijenata.

Rad Dušana Spasojevića “Antipolitička revolucija: studentski protesti u Srbiji” bavi se shvatanjem dubokih antipolitičkih sentimentata koji su u najvećoj meri odlikovali i oblikovali velike studentske proteste. Spasojević razmatra ulogu plenuma i studentskog organizovanja u defini-

sanju kritike postojeće opozicione scene u Srbiji. Poglavlje detaljno secira koncept antipolitike i skreće pažnju na njegovu instrumentalizaciju od strane vlasti, koja u njemu vidi sredstvo pasivizacije dela javnosti kroz neprekidnu kritiku opozicionih stranaka i njihovih predstavnika. Autor zaključuje da je antipolitički sentiment uspeo da donese izvesnu podršku javnog mnjenja protestima, ali i da je studentski pokret u određenoj meri ograničio u razvoju prema stabilnom političkom akteru.

Miodrag Jovanović u tekstu "Ustav se, ipak, maže na 'lebac'" sumira utiske o sopstvenom angažmanu u studentskim protestima, počev od 1991. godine, kao i o ličnoj borbi za uspostavljanje pravne države koju je trebalo napraviti na razvalinama nekadašnje Jugoslavije. U prvi plan ističe lično zadovoljstvo činjenicom da su studentski protesti 2024/2025. godine u svom središtu imali insistiranje na pravu i normama, to jest na ključnim idejama ustavne demokratije, poput jednakosti pred zakonom, nezavisnosti institucija i ograničavanja samovolje vlasti. Jovanović neguje izvestan optimizam, smatrajući da ideje i principi studentskog pokreta predstavljaju korak ka političkom sazrevanju i temeljnoj društvenoj promeni.

Koautorski tekst "Kako nam se dogodio čaci: priča o urušavanju vrednosti u obrazovanju" Milana Stančića, Lidije Radulović i Vladete Milina na primeru jedne slovne greške i zidnog grafitu koji se pojavio u Novom Sadu tokom blokade nastave u Jovinoj gimnaziji analizira izuzetno tešku situaciju u kojoj se nalazi obrazovanje u Srbiji. Kroz promatranje koncepta "čacija" i "Čacilenda", autori ukazuju na sunovrat humanističkih vrednosti u delu društva u kome se neguju pokornost i klijentelizam. Autori podvlače shvatanje da se obrazovanje veoma često koristi kao sredstvo za ostvarivanje političkih ciljeva i interesa, to jest za razvijanje kulture submisivnosti i apatije. Kao izlaz iz duboke društvene krize, autori zahtevaju od sebe, kao i od drugih, negovanje humanističkog etosa i pogleda na svet.

Oliver Tošković u prilogu "Blokčejn koji su brojali: kako (ne) lagati uz pomoć statistike" nudi pregled istorije studentskih protesta u Beogradu, počev od XIX veka naovamo, pokazujući sposobnost mladih ljudi da politički reaguju na okolnosti kroz koje društvo prolazi u različitim epohama. Autor ističe da je organizacija studenata tokom poslednjih protesta modelovana kao fraktalna mreža nalik blokčejn tehnologiji, čime je sprečena mogućnost manipulacije i konkretnog targetiranja učesnika pokreta od strane vlasti. Poglavlje se takođe bavi manipulacijom brojevima, a Tošković pokazuje da je protest od 15. marta 2025. godine, sa svojih 300.000 učesnika, proporcionalno odgovarao protestu od 1,6 miliona ljudi u Njujorku.

Aleksandar Baucal u radu "Obrazovanje i vaspitanje tokom blokade nastave" u središte pažnje postavlja osam kompetencija za celoživotno učenje: kompetenciju pismenosti, višejezičnosti, matematičku kompetenciju, interpersonalnu i socijalnu, kompetenciju učenja kako se uči, građansku, preduzetničku, kao i kompetenciju kulturne svesti i kulturnog izražavanja. Pokazujući kako je studentski pokret kroz svoje delovanje manifestovao svaku od osam navedenih kompetencija, autor ukazuje na to da je blokada nastave bila zapravo "živa učionica" u kojoj su se studenti susretali sa zadacima čije je rešavanje pokazalo njihovu sposobnost da odgovore na različite izazove. Baucal zaključuje da takva slika studentskog pokreta pokazuje kako jedna generacija stasava i postaje sposobna za prakse aktivnog građanstva i solidarne borbe za demokratsko društvo.

Članak "Oni znaju ko smo mi, mi ne znamo ko su Oni: o blokadnoj generaciji" Nikole Jovića posvećen je shvatanju generacije Z, koja je nosilac čitavog protesta i koja, prema autoru, predstavlja istinsku novost, generaciju kakva nije viđena u prethodnim epohama. Sučeljavajući stereotipe o toj generaciji sa rezultatima njenog delovanja, autor u prvi plan ističe njeno nepri-stajanje na oduzimanje dostojanstva, kao ni na strah i pritiske koji su satirali generacije njihovih roditelja i nastavnika. Jović pokazuje da odlike generacije Z dolaze iz njihovog nasleđa, ali i

praksi savremenog sveta digitalnih tehnologija, koje od njih zahtevaju drugačije sposobnosti i navike od onih koje odlikuju starije članove društva. Autor podvlači shvatanje da je upravo generacija Z ona koja treba da vrati dostojanstvo društvu i reaktuelizuje sistem vrednosti u kome znanje, solidarnost i pravda zauzimaju najvažnije mesto.

Članak Aleksandre Marković "Glas iz amfiteatra – plenumi kao oblik studentskog organizovanja" bavi se načinima studentskog samoorganizovanja tokom protesta 2024/2025. godine. Autorka pažljivo razmatra decentralizovanu mrežu studentskih plenuma i organizacionih tela, ukazujući istovremeno i na njihove prednosti i na njihove mane.

Tekst "Tri decenije studentskih protesta i blokada u Srbiji: nacrt za uporednu analizu" Jelene Pešić i Ane Birešev donosi paralelnu analizu studentskih blokada univerziteta iz 1996, 2006, 2014. i 2024. godine. Autorke marljivo promatraju ključne elemente protesta i tretiraju tipove pobuna, osnovne zahteve i institucije kojima su oni upućeni, repertoare akcija i strategije koje su korišćene, načine mobilizacije učesnika (forme organizovanja i odlučivanja, dinamiku strukturiranja pokreta, način komunikacije sa spoljnim okruženjem), kao i ključne aktore koje pokret mobilise, idejne osnove na kojima gradi svoja načela, vrednosti i ciljeve, te simboličke reprezentacije i znamenja pokreta. Rad zaključuje shvatanjem da se svaki talas pobuna i blokada referiše na prethodne, bilo kroz negiranje, bilo kroz afirmaciju određenih kompleksa postupanja, vrednosti i akcija.

Đorđe Pavićević autor je teksta "Gde i kako živi demokratija i stanuje li u studentskom pokretu?" koji se bavi krizom kroz koju predstavnička demokratija prolazi na globalnom planu, dok studentski pokret i proteste tretira kao alternativu, odnosno kao svojevrsan "demokratski eksces" drugačijeg mišljenja i postupanja u odnosu na one koji su demokratske institucije i procedure doveli u situaciju u kojoj se nalaze, barem u Srbiji. Pavićević nudi opis tog "eksesa" studentskog pokreta, ali ukazuje i na izazove pred kojima se nalaze i sam pokret i lista kandidata na nekim budućim izborima.

Ivan Mladenović u radu "Politička odgovornost" pokazuje kako u autoritarnim režimima vlast nastoji da sve pozitivne postupke i događaje pripiše sebi, dok svaku opravdanu kritiku eskivira i prebacuje odgovornost na druge. Članak donosi detaljno podsećanje na prakse vlasti u negiranju sopstvene odgovornosti, ali i na eskalaciju nasilja kojim je odgovarala na studentske blokade i proteste javnosti. Autor podvlači činjenicu da se Srbija trenutno nalazi pod vlašću hibridnog režima, odnosno političkog sistema koji se može smatrati kompetitivnim autoritarizmom, te da su studentski protesti i blokade u punoj meri dekonstruisali prirodu autoritarnog vlastodržca koji nema nameru da preuzme odgovornost za bujanje korupcije, urušavanje poretka i njegovo podređivanje svojoj volji.

Rad "Anatomija bezakonja: nastanak i procvat mafijaške države u Srbiji" Vanje Bajović razmatra razloge za ocenu autokratskog režima u Srbiji konceptom "mafijaške države" koji vlast i moć koristi radi ličnog bogaćenja funkcionera, političara i njima bliskih pojedinaca. Autorka pokazuje na koji su način institucije u Srbiji zarobljene od strane vlasti i navedenog mafijaškog sistema. Tranzicija i privatizacija prikazane su kao procesi koji nadilaze trajanje aktuelnog režima, to jest kao doba kada su ratni profiteri i novopečeni biznismeni, potekli pod šinjelom prethodnih vlasti, pljačkali javne resurse i imovinu. Autorka podvlači ocenu da je systemska korupcija dovela do tragedije u Novom Sadu, gde su zaobilazene procedure, kako pravne, tako i stručne. U zaključku ističe da vlast svakim svojim postupkom društvo gura u sve dublji sukob, ali i izražava uverenje da se pred nama nalazi generacija koja će biti sposobna da promeni sistem, a ne samo establišment.

U zajedničkom članku "Stručna odgovornost: kad se sistem okomi na struku" Sanja M. Fric i Nenad T. Fric donose dnevničke beleške i komentare situacija i okolnosti u kojima su se, nakon

pada nadstrešnice, našli kao profesori Građevinskog fakulteta, ali i kao članovi tima koji je na sebe preuzeo zadatak provere dokumentacije vezane za projekat rekonstrukcije železničke stanice u Novom Sadu. Takođe, iznose svedočenje o privođenju profesora Milana Spremića, koji je kao jedan od odgovornih projekatara optužen za pad nadstrešnice. Članak nastoji da prikaže strategiju vlasti da, umesto prihvatanja odgovornosti za tragediju, krivicu prebaci na struku i pojedince koji su bili deo lanca donošenja odluka.

Članak “O medijima i REM-u: tragedija u tri čina” Aleksandre Krstić predstavlja osvrt na delovanje regulatorne institucije zadužene za medije u Srbiji, koja već decenijama predstavlja važnu polugu vlasti, ne samo trenutne, u kontroli javnog prostora. Autorka svedoči o sopstvenoj kandidaturi za članicu REM-a i neuspehom konkursu za izbor novih članova te institucije.

Ana Martinoli u članku “‘Neću da spustim kameru’: novi oblici komunikacije studentskih protesta u digitalnom okruženju” pokazuje kako su studenti koristili društvene mreže i nove tehnologije u mobilizaciji građana. Autorka se osvrće na dokumentarni film *Kameleon*, kao i na studentski *Dnevnik*, dve forme koje su nastale tokom blokada koje sumiraju čitav niz problema što parališu normalno funkcionisanje medija, ali i društva u Srbiji.

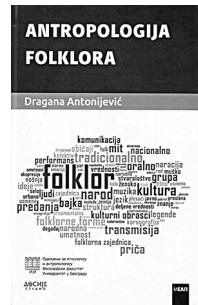
Ildiko Erdei u radu “Deljenje i briga kao društvene prakse: ka novim politikama zajedništva” predstavlja razvoj solidarnosti kroz razmenu i međusobnu brigu studenata, građana i profesora uključenih u blokade i proteste. Oslanjajući se na dugu tradiciju antropološkog proučavanja darivanja i uzdarja, autorka pokazuje značaj deljenja i participacije tokom studentskih protesta kao element razvoja kolektivnog identiteta i zajedništva.

Poslednji prilog nosi naslov “Hronologija istrajnosti: tokovi studentskog protesta 2024/2025”, a u njemu urednik zbornika Bojan Spaić podseća na najvažnije događaje koji su obeležili period otvorenog bunta i velikih demonstracija na ulicama Srbije. Osvrćući se na konkretne slučajeve brutalnosti i eskalaciju nasilja režima, autor skreće pažnju na činjenicu da je čitav protest ponela generacija koja je dotad smatrana apatičnom, apolitičnom i nezainteresovanom za svet oko sebe. U toj činjenici autor vidi prostor za optimizam, pošto protesti još uvek nisu završeni.

Knjiga *Protest je ispit* pred čitaoca stavlja svedočenja i razmišljanja profesora koji su na najdirektniji način bili uključeni u veliki talas studentske pobune protiv sistema vladanja, a ne isključivo protiv samog režima u Srbiji. Kao takva, ona predstavlja dragoceni dokument vremena i sentimenta prezasićenja, grcanja u glibu praksi, atmosfere i zebnje unutar društva koje se više od trideset godina nalazi u tranziciji za koju niko nije siguran kuda vodi ni kada će se završiti. To prezasićenje stanjem limba, lova u mutnom ili nigdine, delom opstaje kao važan motiv opštenarodnog bunta. Članci u zborniku nude svedočanstvo o buđenju empatije, zajedništva i sposobnosti jedne generacije da se ne preda čamotinji i beznađu, koje su gotovo sve vlasti u Srbiji marljivo negovale tokom poslednje četiri decenije. Koliko će generacija Z uspeti da se odupre takvom stanju zavisi od čitavog društva, koje joj mora pružiti priliku da živi, stasava i bude bolja od nas koji smo je dočekali. Velika tragedija u Novom Sadu i žrtve nesreće, čijim porodicama ništa ne može nadoknaditi gubitak, ostaju kao poslednja opomena društvu da je neprihvatljivo pristajanje na mafijašku državu i društvo bez pravde.

Milan Tomašević

Dragana Antonijević, Antropologija folklor, Dosije studio i Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Beograd 2023., 197 str.

Više od četvrt veka redovna profesorica na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu Dragana Antonijević predstavlja jednu od najznačajnijih figura antropologije folklor u Srbiji. Njen rad i predavanja inspirisali su izuzetan broj studenata da se osmele u upotrebi niza folklorističkih analitičkih alata u promatranju najrazličitijih narativa i pojava iz domena tradicionalne, ali i moderne kulture. Profesorica Antonijević je tako “odnegovala” čitavu plejadu mladih antropologa, etnologa, a naposljetku i folklorista u Srbiji, koji svojim tumačenjima razotkrivaju savremene forme življenja i pogleda na svet.

U zajedničkom izdanju kuće Dosije studio i Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu 2023. godine objavljena je monografija *Antropologija folklor* Dragane Antonijević. Knjiga predstavlja skup tekstova koji obrađuju najznačajnije folkloriste i njihove pristupe važne za antropologiju. Prikazom glavnih analitičkih tokova, teorijskih paradigmi i individualnih doprinosa pojedinih istraživača poput Ričarda Dorsona, Alana Dandisa, Gerija Alana Fajna i Alžirdasa Gremasa, Dragana Antonijević čitaocima, ali pre svega budućim generacijama studenata, nudi sažet prikaz osnovnih koncepata i ideja koje moraju savladati ako žele da se bave folklorom iz antropološke perspektive. Povrh svega, čitaoci u knjizi mogu pronaći izvanredan spisak literature koja služi kao uvod u studije antropologije folklor. Knjiga ima 197 strana i podeljena je u osam poglavlja koja čitaocima sprovode kroz teme, počev od preimenovanja naučne oblasti proučavanja folklor u folkloristiku, razlučivanja značenja koncepata *folk* i *lore*, kao i oralnosti kao važne dimenzije izvedbe, preko funkcija folklor, žanrova narativa i pojava folklorizma i lažnog folklor, pa sve do metodoloških pristupa i teme nedostatka velike teorijske paradigme folkloristike.

Prvo poglavlje, “Šta je u imenu?”, pokazuje dvostruko nasleđe proučavanja folklor koje obuhvata romantičarske sentimente i evolucionističke ideje, književne i antropološke pristupe, ali i dvojnost u imenovanju discipline. Ukazano je na promenu u koncipiranju čitave discipline iz šezdesetih godina proteklog veka u američkoj antropologiji, kada nauka o folkloru počinje da se naziva folkloristikom, što kasnije biva prihvaćeno i u drugim delovima sveta. Poglavlje naročitu pažnju posvećuje važnosti razumevanja konteksta u kome se folklor manifestuje, stvara i interpretira, ističući ga kao dominantnu temu antropološkog interesovanja za folklorno nasleđe.

Drugo poglavlje, “Ko je folk i šta je lore?”, pojašnjava usložnjavanje shvatanja grupa koje su nosioci folklornog znanja počev od 19. veka, to jest ukazuje na promenu poimanja samog tog znanja u nauci. Poseban naglasak je stavljen na ideje koje su razvijali autori poput Alana Dandisa, Dana Ben-Amosa, Gerija Alana Fajna i Eliota Oringa. U centru pažnje nalazi se promena ili izoštavanje fokusa u shvatanju toga ko je nosilac folklornog znanja pa je, zahvaljujući Fajnovim idejama, posebno svetlo bačeno na različite profesionalne, socijalne, potkulturne i druge grupe čije je nasleđe moguće promatrati sa različitih aspekata.

Treće poglavlje, "Oralnost", razrađuje uslove sastavljanja, pamćenja i izvođenja folklornog materijala. Takođe, skreće se pažnja i na poziciju publike koja treba da prati, zapamti, ali i razume usmeno izlaganje interpretatora. Posebno je istaknut doprinos razumevanju zakonitosti koje se pronalaze u folklornim narativima, a koje su detektovali Aksel Olrik, Milman Peri, Albert Lord i Valter Ong.

U četvrtom poglavlju, "Funkcije i dimenzije folklor", predstavljene su zabavljачka, vaspitna, valorizujuća i kompenzatorska dimenzija folklornih formi. Takođe, pažnja je posvećena dimenzijama koje folklor obuhvata, a koje predstavljaju humor, fantastika, horor i opscenost.

U petom poglavlju, "*Žanr i folklorni narativi*", autorka se oslanja na ideje i shvatanja Mihaila Bahtina i Cvetana Todorova u osnovnom razumevanju žanra i strukture narativa. Čitaocima su, takođe, predstavljeni folklorni narativi koji se najčešće sreću na antropološkim terenima, kao što su legende, predanja, urbane legende, lične priče i usmene istorije.

Šesto poglavlje nosi naslov "Folklorizam i lažni folklor", a razmatra konstruisanja i upotrebe folkloru u industriji zabave i turizmu, ali i njegovu instrumentalizaciju u političke svrhe. Podvučen je Dandesov doprinos u shvatanju dubine i značaja takvih praksi, počev od 19. veka i upotrebe lažnog folkloru u procesima konstrukcije različitih identiteta tokom procesa političkog osamostaljivanja.

Sedmo poglavlje, "Metodološki pristupi u proučavanju folkloru", pruža prikaz istorijskog razvoja metodoloških pristupa u analizi folklornog materijala, počev od Maksa Milera, Teodora Banfeja, Aleksandra Veselovskog, pa i Juliusa i Karlea Krona. Posebna pažnja posvećena je strukturalističkim pristupima Vladimira Propa, Alžirdasa Žilijena Gremasa i Alana Dandisa, a istaknuta je i primena sličnih metoda u srpskoj folkloristici i antropologiji kroz podsećanje na radove Nade Milošević-Đorđević, Dragane Antonijević i Ivana Kovačevića. Učinjen je i osvrt na teoriju performansa iz sedamdesetih godina proteklog veka, a posebno je obrađen "folklorni dijamant" Gerija Alana Fajna.

Osmo poglavlje, "Zašto folkloristika nema svoju 'Veliku teoriju'", razmatra velike folklorističke debate o imenovanju discipline, njenom finansiranju, krizi i nedostatku značajnog teorijskog okvira kojim bi ona uspostavila distinkciju u odnosu na druge nauke. Autorka zaključuje knjigu pozivajući se na Simona Bronera, koji je ukazivao na važnost reaktualizacije strukturalističkih metodoloških i teorijskih postavki u procesu reafirmacije folkloristike.

Monografija Dragane Antonijević predstavlja izuzetnu osnovu na koju se studenti mogu osloniti u svom upoznavanju sa najvažnijim folklorističkim konceptima, autorima i pristupima važnim za antropološko proučavanje folkloru. Sistematizovan pregled, napisan veoma prijemčivim jezikom, čitaocima otvara vrata jednog nepresušnog polja pojava i procesa, naročito zato što na važno mesto postavlja folklor u nastajanju i fenomene tesno povezane sa savremenim svetom, tehnologijama i društvenim mrežama, na kojima i putem kojih se današnji folklor deli i izvodi. Knjiga *Antropologija folkloru* može se posmatrati kao svojevrsni uvodni udžbenik koji sadrži gotovo sve što treba savladati pre samog ulaska u disciplinarno polje i kao takva je veoma dragocena, ne samo za studente već i za iskusne antropologe i folkloriste kojima može da posluži kao podsetnik na same osnove discipline.

Milan Tomašević

Ana Banić Grubišić, *Internet mimovi između folkloru i popularne kulture*, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju i Dosije studio, Beograd 2023., 187 str.

U izdanju Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Dosije studija, 2023. godine objavljena je knjiga *Internet mimovi između folkloru i popularne kulture* Ane Banić Grubišić, vanredne profesorke na Odeljenju za etnologiju i antropologiju.

Ana Banić Grubišić mimove tretira kao elemente aktivističke prakse i socijalne komentare koji imaju sopstveno mesto u savremenoj političkoj kulturi i posmatra ih kao digitalni žanr uz pomoć kojeg se izražavaju humor, ali i političko neslaganje i otpor. Ona smatra da slikovni internet mimovi predstavljaju direktan digitalizovani nastavak i nadogradnju urbanih folklornih fenomena poput pamfleta i letaka, razglednica ili fotokopiranih karikatura iz poslednje četvrtine dvadesetog veka. Kroz knjigu autorka upoznaje čitaoce sa čitavim korpusom shvatanja, koncepata i pristupa savremenim folklornim formama koje zauzimaju važno mesto u digitalnoj kulturi koja se rapidno razvija i neprekidno obogaćuje.

Knjiga je podeljena u osam poglavlja koja pred publiku iznose pregled razvoja koncepta mima, opisuju njegovu poziciju u folkloristici, kao i osobenosti samog žanra. Naposljetku, autorka nudi određenje mimova kao postmodernog folkloru i ističe termin folkloreske kao najbolje sredstvo za njegovo razumevanje.

Prvo poglavlje naslovljeno je "Odlike digitalne kulture i novi(ji)h medija", a posvećeno je predstavljanju ključnih pojmova za razumevanje uloge mimova u savremenoj komunikaciji. Oslanjajući se na shvatanja Leva Manoviča, ali i Marka Djuza, autorka ističe ključne aspekte stvaranja, upotrebe i recikliranja mimova u okviru digitalne kulture. Posebno je istaknuta uloga publike, koja ima aktivnu poziciju u procesu stvaranja značenja mimova.

Drugo poglavlje, "Idejna i terminološka ishodišta internet mimova", posvećeno je osvrtu na poreklo naziva koncepta koji je smislio Ričard Dokins, ali i kritici preslikavanja mimetičkih pristupa genetici u domenu studija kulture i proučavanju kulturnih pojava.

Treće poglavlje naslovljeno je "Preteče i razvoj internet mimova – od kserokslora do internet fenomena", a nudi osvrt na folklorne prakse sa kraja prošlog veka koje su dovele do pojave i popularnosti savremenih mimova.

Četvrto poglavlje, "Osnovne karakteristike i žanrovi internet mimova", donosi definicije, kao i razmatranje razlika između viralnih sadržaja i internet mimova. Takođe, poglavlje se bavi njihovim stvaranjem i logikom mimetičkih medija, a pažnja je posvećena i glavnim obeležjima mimova, to jest humoru, intertekstualnosti, remiksovanju i brikoliranju. Detaljno su predstavljeni pristupi istraživanju mimova, a pažnja je posvećena i problemima njihovog žanrovskog određenja.

Peto poglavlje, "Internet mimovi kao (post)moderni folklor", razrađuje pitanja folklorne komunikacije u digitalnom dobu i bavi se odlikama mimova kao folklorne komunikacije. Pored

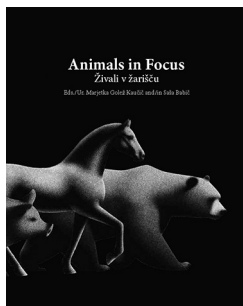
toga, mimovi se tretiraju kao izrazi kulture malih grupa, ali i kao globalna ekspresivna kultura. Napokon, poglavlje posvećuje pažnju mimovima kao izrazu protestnog i političkog folklor, da bi zaključilo da ih je neophodno tretirati kao folkloresku.

“Završna razmatranja” usmerena su na istraživački potencijal internet mimova, a na samom kraju knjige nalazi se poglavlje “U potrazi za žanrovskom raznolikošću: eksperimentalno i preliminarno mapiranje terena”, sa nizom primera mimova iz Srbije.

Ana Banić Grubišić potvrđuje shvatanje da su mimovi sposobni da oblikuju vrednosti, verovanja i ponašanja, kako na mikronivou, tako i na širem, makroplanu društva. Ona ističe da je mimeve korisno posmatrati kao markere identiteta pojedinaca i grupa koje učestvuju u njihovom stvaranju, transformisanju i deljenju. Mimovi svoju moć povlače iz kreativnog intertekstualnog povezivanja lokalnog kulturnog konteksta, istorije, kao i aktualnih društvenih i političkih događaja, te kao takvi predstavljaju vernakularne aktere umreženog kolektivnog pamćenja.

Knjiga Ane Banić Grubišić pred domaću publiku donosi relativno svež i vitalan fenomen koji se neprekidno razvija i obogaćuje. Tretiranje mimova kao važne folklorne pojave koja u sebi sadrži značajne političke i kritičke dimenzije smešta ovu studiju u domen političke antropologije, odnosno u polje razumevanja aktivizma i vrednosnih orijentacija savremenih generacija.

Milan Tomašević

Animals in Focus / Živali v žarišču, ur.
Marjetka Golež Kaučič i Saša Babič,
ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana
2025., 271 str.

Dvojezično izdanje monografije *Animals in Focus / Živali v žarišču (Životinje u fokusu)*, na slovenačkom i na engleskom jeziku, uredile su folkloristkinje iz Instituta za etnomuzikologiju (ZRC SAZU) Marjetka Golež Kaučič i Saša Babič. Knjiga je nastala u okviru projekta “Razmišljanje o životinjama: transformativni aspekti istraživanja životinja u folkloru, književnosti i kulturi” (“Misliti živali: transformativni vidiki raziskav živali v folklori, literaturi in kulturi”). Osim Uvoda na slovenačkom i engleskom jeziku, monografija sadrži osam radova na engleskom jeziku, uz sažetke na slovenačkom, a tome su pridodate i biografije autorki, recenzije i dva indeksa (“Index I/Imensko kazalo” i “Index II/Stvarno kazalo”).

Životinje zaista jesu u fokusu promišljanja i istraživanja autorki ovih radova. One eklatantno odbacuju uvreženu antropocentričnu perspektivu, pridružujući se tako sve smelijim i sve izraženijim glasovima zagovornika prava životinja u najrazličitijim segmentima našeg suživota. U

cilju rešavanja kompleksnih problema, ovi multidisciplinarni radovi integrišu znanja iz različitih oblasti, počev od filozofije, istorije umetnosti, književnih i komparativnih studija, do antropologije, zoofolkloristike i kritičkih animalističkih studija.

Kako to naglašava Marjetka Golež Kaučič u svom dvojezičnom Uvodu, "Prepoznavanje životinja kao subjekata kroz fokusirani pogled" ("Prepoznavanje živali kot subjektov skozi osrediščeni pogled" / "Recognising Animals as Subjects Through a Focalised View"), cilj autorki je da zaista vide životinju, da ne poriču njeno postojanje, patnju i zlostavljanje. Jer čovek koji se fokusira na životinju kao individu u svesnu svojih postupaka, koja poseduje emocije i sposobnost da artikuliše kreativnost, jeste onaj koji napušta svoj antropodominantni položaj. On spoznaje životinje kao subjekte etičke brige, a ne objekte manipulacije, kako to naglašava i Zipporah Weisberg (str. 16). Životinje u fokusu doživljavaju se u kontekstu njihovog položaja u svetu ljudi, gde najčešće nisu slobodna bića, uprkos naporima pojedinaca. Posebno su ugrožene i onemogućene da razviju životni potencijal u svom prirodnom okruženju životinje koje ljudi eksploatišu za svoje potrebe: za hranu ili zabavu, kao radnu snagu ili u naučne svrhe. Njima se odriče pravo (i sposobnost) na složene emocionalne i društvene odnose, međusobnu komunikaciju i mogućnost da razviju sopstveni folklor i kulturu, uprkos postojanju jasnih dokaza životinjske inteligencije.

Ljudi nameću sopstvenu dominaciju u svemu, zanemarujući pritom činjenicu da i životinje odlikuju telesna, emocionalna i duhovna raznolikost. Upravo se tom temom bavi Vesna Liponik, koja u radu "Oduvek smo bili groteskni" ("We Have Always Been Grotesque"), oslanjajući se na teorijski diskurs Agambena i Bahtina, proučava značaj grotesknog u okviru koncepta vrste, usko povezanog s telesnom prezentacijom. Pritom polazi od verovatno najčitanije i najdiskutovanije Agambenove studije, *The Open: Man and Animal (L' aperto: L' uomo e l'animale*, 2002). Studija je u naučnim krugovima pokrenula zapaženu debatu jer predstavlja pokušaj da se raskine s konceptualizacijama podele između ljudi i životinja, i da se pronađe izlaz iz ove "praktičko-političke misterije razdvajanja" (str. 33).

Od Agambena polazi i Jelka Kernev Štrajn, koja se zalaže za zoopoetski pristup, tj. priznavanje komunikativne sposobnosti i emocionalnog života životinja. U radu "Neljudska životinja između metafore i metamorfoze" ("The Non-human Animal Between Metaphor and Metamorphosis"), dolazi do zaključka da je jezik poezije najbliži životinjama, i to na osnovu analize četiri poetska teksta o slepom mišu (Les Murray: "Bats' Ultrasound"; Iztok Geister: "Bats' Celebration"; Ted Hughes: "Karlsbad Caverns" i Emily Dickinson: "The Bat"). Težnja da se komunikacija sa životinjama postavi u okvire ljudske komunikacije rezultira time da životinja dolazi u fokus ljudskih pogleda, misli i emocija, što direktno znači da umetničke interpretacije mogu osporiti specističke stavove i promovisati empatiju prema životinjama.

O umetnosti kao sredstvu za poboljšanje odnosa prema životinjama promišlja i Valentina Hribar Sorčan u tekstu "Oživljavanje zanimanja za realistično oslikavanje životinja na primeru Rose Boner" ("Interest in Realistic Animal Painting Using the Example of Rosa Bonheur Reviving"). Slike ove francuske umetnice iz druge polovine 19. veka odišu naklonošću prema životinjama, koje predstavlja u njihovim svakodnevnim interakcijama. To je sasvim u suprotnosti s tada uobičajenim sekundarnim i ilustrativnim značajem životinja u slikarstvu ili, pak, njihovim antropomorfizovanim prikazima u mitološke, simboličke i slične svrhe. Možda je upravo taj drugačiji pristup razlog što se Rose Boner ne nalazi među najvećim slikarima toga vremena, ali su je (srećom) ponovo oživele pristalice ekofeminizma i (kritičkih) studija o životinjama.

Fokus na subjektivnosti životinja dovodi u pitanje tradicionalne antropocentrične stavove i promoviše antispecističke perspektive. Ne sme se zanemariti činjenica da ključnu ulogu u oblikovanju percepcije životinja igra obrazovanje, i upravo na to nas podseća Ulrike Schmidt

studijom "Veverica, ris i poljski miš. Doprinos austrijskih školskih udžbenika specijskoj percepciji životinja" ("Squirrel, Lynx, and Field Mouse. The Contribution of Austrian School Text Books to a Speciesistic Perception of Animals"). Počinje konstatacijom da su životinje sveprisutne u kontekstu socijalizacije i obrazovanja te da se deca od najranijih dana uče tome da druga živa bića treba doživljavati kao životinjske vrste različite od nas. Istražujući pristupe životinjama u austrijskim školskim udžbenicima, autorka zaključuje da su oni prožeti antropocentričnim i pogrešnim sociokulturnim sudovima, iako bi zapravo trebalo da olakšavaju sveobuhvatno i reflektivno formiranje ispravnog mišljenja.

U želji da naglasi kako životinje ne smemo posmatrati kao puke resurse za ljudsku upotrebu i ishranu, Marjetka Golež Kaučič piše o klanju svinja u domaćinstvima (ili o redefiniciji tradicije i industrijskom holokaustu – "Home Pig Slaughter; or, the Redefinition of Tradition and the Industrial Holocaust"), prilazeći ovoj temi kroz prizmu tradicije, istorije, književnosti itd. U ruralnim sredinama svinje/krmače tretiraju se kao životinje "iz uzgoja", a na njihovo ubijanje se gleda kao na slovenačko kulturno nasleđe, uprkos savremenim saznanjima o ovim životinjama kao emocionalnim bićima. Korak dalje u ponor potpune desubjektivizacije svinja predstavlja njihova industrijska proizvodnja. Međutim, percepcija se ipak menja, pa autorka istražuje oscilacije narativa na primerima iz folkloru i savremene slovenačke književnosti, pri čemu je pitanje prava životinja od posebnog značaja.

Uništavajući prirodu i životinje, čovek direktno utiče i na sopstveni život i zdravlje, zaboravljajući pritom međusobnu povezanost ekosistema. Eklatantan primer predstavlja genetski modifikovana hrana, koja na mala, ali i na velika vrata ulazi u ishranu širom sveta i direktno utiče na biodiverzitet i dobrobit svih živih bića. Upravo to je tema rada Suzane Marjanić: "GMO apokalipsa ili takozvano misteriozno izumiranje pčela" ("GMO Apocalypse or The So-Called Mysterious Extinction of Bee"). Autorka započinje tekst imaginarnim susretom trojice velikana, objašnjavajući njihove stavove i stavove drugih naučnika, potkrepljujući svoje tvrdnje neoborivim dokazima. Jedan od njih je ruski akademik i ekspert za međunarodne odnose Artyom Lukin, koji upozorava da smo s početkom decenije ušli u kataklizmički i sudbonosni period u ljudskoj istoriji. Drugi je biohemičar i nutricionista mađarskog porekla Árpád Pusztai, poznat kao "prorok GMO apokalipse", koji je predvideo da će svet kakav poznajemo nestati do 2050. godine, ali da ga neće uništiti teroristi, već naučnici" (str. 170). Treći, William Engdahl, poznat po svojim spisima o ekonomskim i političkim pitanjima, ističe da globalna elita poseduje tri poluge moći: naftu, GMO i novac, te da svet kontroliše onaj ko kontroliše svetske zalihe semena (str. 170–171).

Anja Moric i Irena Kavčič razmatraju složeni odnos čoveka i medveda, određen istorijskim, kulturnim, geografskim i društvenim kontekstima. Usredsređuju se na ambivalentnu ulogu medveda u slovenačkim uslovima, pa njihov rad nosi naslov: "Različiti pogledi na medvede u Sloveniji" ("Ways of Seeing Bears in Slovenia"). Autorke analiziraju medveda u slovenačkom folkloru, a zatim predstavljaju rezultate različitih istraživanja javnog mnjenja, fokusirajući se na modifikacije stavova prema toj životinji: dok je slovenački medved u prošlosti bio na ivici opstanka, danas se prepoznaje kao važan deo prirode ili ekosistema. Na njegovu brojnost čak se gleda kao na simbol nacionalnog ponosa i dokaz netaknute prirode, a naročito uticajan mehanizam za oblikovanje takvih stavova čine mediji i društvene mreže.

Knjigu zatvara esej "Magarećim stazama: imaginarna autoetnografija" ("Down the Donkey Trail: An Imaginary Autoethnography"), koji potpisuju Teja Brooks Pribac i Susanne Karr. Podsećaju nas na ono najvažnije, da se "pravo blagostanje ne može postići u okruženju koje instrumentalizuje životinju, tj. koje posmatra i koristi životinju kao oruđe ljudskih interesa i koristi" jer "u takvom okruženju, po definiciji, interes životinje nije prioritet" (str. 245). Sve životinje

imaju kulturu i društvene norme, uče od drugih i s drugima. One koje žive slobodno u velikoj meri se oslanjaju na kulturno znanje u potrazi za hranom, vodom i skloništem. I magarci su, kao i sve druge životinje, biološki, psihološki i socijalno složena bića. Zato autorke u drugom delu eseja oslikavaju utopijsku budućnost, u kojoj snaga magaraca više nije zloupotrebljavana, već oni nesputano lutaju i biraju svoj dom, prijatelje, partnere, slobodno odlučujući o životima i sudbinama, svojim i svoje dece.

Ova dragocena zbirka eseja nudi različita gledišta o odnosima između životinja i ljudi u njihovom okruženju. Insistira na nespeciističkim i neantropocentričnim shvatanjima, nastoji da životinje prepozna kao nezavisne subjekte osvetljavajući njihovo razumevanje života, zalaže se za njihovo etičko i pravno priznavanje i naglašava važnost prepoznavanja suštinske vrednosti životinja, koja nikako ne sme biti vezana za njihovu korisnost ljudima. Autorke takođe ispituju međusobnu povezanost ekosistema, važnost zaštite neljudskih vrsta i brige o životnoj sredini i dobrobiti životinja, ističući uticaj degradacije životne sredine na životinjske populacije. Neosporna je činjenica da je ova monografija potrebna svima, ne samo borcima za prava životinja, već pre svega onima koji još nisu osvestili probleme životinja u ovom, još uvek (ali, nadajmo se, ne zadugo) antropodominatnom svetu.

Danijela Vasić

Mirila u kontekstu, ur. Mario Katić i Marin Ćurković, Sveučilište u Zadru, Zavičajni muzej Benkovac, Pučko otvoreno učilište Obrovac, Zadar 2025., 237 str.

Zbornik *Mirila u kontekstu*, koji su uredili Mario Katić i Marin Ćurković, predstavlja nastavak višegodišnjih povijesnih, geografskih, etnoloških i arheoloških istraživanja fenomena mirila. Nadovezuje se na raniji zbornik *Mirila: kulturni fenomen* iz 2010. godine, ali istovremeno proširuje istraživački interes na područje Bukovice i Ravnih kotara. Cilj zbornika jest sagledati mirila u najširem mogućem okviru, uzimajući u obzir procese koji su ih oblikovali i mijenjali kroz vrijeme, kako bi se omogućilo cjelovitije razumijevanje njihovih funkcija i značenja. U tom smislu mirila se ne promatraju samo kao materijalni ostaci prošlosti niti kao prostorno ograničen fenomen, nego kao društveno i kulturno oblikovane prakse povezane s posmrtnim običajima, ali i s organizacijom života, vjerovanjima, mobilnošću i identitetima lokalnih zajednica.

Zbornik okuplja osam radova koji interdisciplinarnim pristupom razmatraju praksu gradnje mirila na području Bukovice, Ravnih kotara i južnog Velebita. Naglasak je na povijesnim, geografskim, demografskim, društvenim i religijskim kontekstima u kojima se oblikuju njihova

značenja. Radovi su dodatno potkrijepljeni kartama, fotografijama i tabličnim prikazima koji pridonose preglednosti i analitičnosti rezultata.

U uvodnom radu urednik Mario Katić polazi od šireg okvira istraživanja smrti u hrvatskoj etnologiji te razvoja znanstvenog interesa za mirila. Ističe kako su ranija istraživanja bila ponajprije usmjerena na prostor Velebita te su mirila često promatrana kao izdvojeni fenomen, bez šire kontekstualizacije. Suprotno tome, Katić ih analizira kao dio svakodnevnog života, povezujući ih s obiteljskim odnosima, vjerovanjima, migracijama i transhumantnim stočarstvom, ali i sa suvremenim procesima njihove turističke i kulturne valorizacije. Takvim pristupom mirila se interpretiraju kao dinamičan fenomen čija se značenja mijenjaju ovisno o povijesnim i društvenim okolnostima, čime uvodni rad postavlja temelj za cijeli zbornik.

Mate Ćurković u radu o migracijama stanovništva na prostoru Bukovice i Ravnih kotara donosi povijesno-demografski pregled istraženog područja od 14. do 18. stoljeća. Pokazuje kako su ratovi i migracije, osobito u kontekstu osmanskih osvajanja i mletačko-osmanskih sukoba, oblikovali strukturu stanovništva i doveli do promjena u društvenim, kulturnim i religijskim obrascima života.

Rad Marine Jurjević o transhumantnom stočarstvu na primjeru naselja Kruševa na području Bukovice naglašava važnost prirodno-geografskih uvjeta u oblikovanju mobilnog, sezonskog načina života lokalnog stanovništva. Takav način kretanja između nizinskih i planinskih prostora izravno je povezan s praksom gradnje mirila, osobito s udaljenošću između mjesta boravka i mjesta pokopa.

Danijela Birt Katić u svom radu analizira etnografsku građu o obiteljskoj svakodnevici na prostoru Bukovice i Ravnih kotara, oslanjajući se na zapise Vladimira Ardalića i Mate Zorića s početka 20. stoljeća, ali i na vlastita terenska istraživanja s početka 21. stoljeća. Pokazuje kako su mirila bila sastavni dio šireg sustava obiteljskog, ekonomskog i duhovnog života, ali i kako su promjene obiteljske svakodnevice dovele do postupnog nestajanja ove prakse.

Duhovne dimenzije mirila posebno su naglašene u radovima Matije Dronjića te Šime Vrkića, koji temu sagledavaju iz perspektive vjerovanja i sakralizacije prostora. Matija Dronjić istražuje vjerovanja lokalnog stanovništva u nadnaravna bića, poput vila, vještica, mora, uroka, valača i vukodlaka, pritom donoseći i dosad neobjavljenu građu prikupljenu terenskim istraživanjima na području Bukovice između 2010. i 2018. godine. Njegova analiza pokazuje kako su ta vjerovanja usko povezana s percepcijom prostora i smrti, pri čemu se mirila interpretiraju kao simboličke granice između svijeta živih i mrtvih, ali i kao mjesta gdje se prelamaju svakodnevno i nadnaravno iskustvo.

Šime Vrkić, s druge strane, promatra mirila unutar šireg sustava svetih mjesta u obrovačkom krajoliku. Njegov rad obuhvaća širok spektar lokaliteta koji zadobivaju obilježja svetosti, od sakralnih objekata poput samostana, crkvi, kapela, kapelica i spomen-križeva te groblja i jama stratišta do mjesta stradavanja i materijalnih ostataka običaja mirila. Vrkić ističe kako se sakralnost tih prostora oblikuje kroz praksu, kolektivno pamćenje i promjene društveno-povijesnih okolnosti. U tom kontekstu naglašava da je praksa gradnje mirila postupno izgubila na značenju kod hrvatskog stanovništva, dok su groblja i sakralni objekti zadržali središnju ulogu u percepciji svetih mjesta.

Geografski aspekti praksi mirila razrađeni su u radovima Ante Blaće i Lene Mirošević te Ane Škarice i Lene Mirošević, koji ukazuju na ključnu ulogu prirodno-geografskih i društvenih čimbenika u njihovoj pojavnosti i značenju. Ante Blaće i Lena Mirošević analiziraju utjecaj prirodno-geografskih i religijskih obilježja na rasprostranjenost mirila, ističući razlike između Bukovice i Ravnih kotara. U njihovoj interpretaciji, veća prisutnost mirila u Bukovici povezana je s transhumantnim stočarstvom i specifičnim gospodarskim modelom, dok je u Ravnim

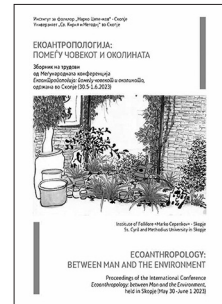
kotarima, obilježenima drugačijim načinom života, ta praksa gotovo nestala. Autori dodatno ukazuju i na povezanost očuvanosti prakse s religijskom strukturom stanovništva, pri čemu se ona češće zadržala u većinski pravoslavnim zajednicama.

Ana Škarica i Lena Mirošević fokusiraju se na prostor južnog Velebita, gdje analiziraju prostorni raspored mirila u odnosu na stalna i privremena boravišta. Polazeći od prirodno-geografskih obilježja i obrazaca naseljenosti, autorice pokazuju kako su transhumantni način života i sezonske migracije stanovništva izravno oblikovali posmrtno običaje. Mirila se u tom kontekstu javljaju kao funkcionalne, ali i simboličke točke smještene na putu između mjesta života i mjesta ukopa, što odražava svakodnevnu dinamiku kretanja pastirskih zajednica u krškom krajoliku.

Radovi u zborniku pokazuju da se mirila mogu razumjeti samo kroz konkretne uvjete života u prostoru dalmatinskog zaleđa, pri čemu su prirodna osnova, migracijska kretanja, stočarske prakse, obiteljski odnosi i lokalna vjerovanja izravno oblikovali njihovu pojavnost i prostorni raspored. Njihova uloga proizlazi iz svakodnevnih potreba i kretanja zajednica, a ne iz izoliranog ritualnog okvira. Istodobno se uočava da su promjene u načinu života, osobito u obiteljskim strukturama i društvenim praksama, dovele do postupnog gubitka ili transformacije ove prakse u pojedinim sredinama. Zbornik u cjelini omogućuje uvid u mirila kao tragove društvenih odnosa i prostornih kretanja, koji se mogu čitati kao pokazatelji dugotrajnih demografskih i kulturnih procesa u dalmatinskom zaleđu.

Ivana Štokov

**Екоантропологија: помеѓу човекот и
околината / Ecoanthropology: Between
Man and the Environment, ur. Lidija
Stojanović, Goran Đurđević i Suzana
Marjanić, Institut za folklor "Marko
Cepenkov", Skoplje 2024., 257 str.**

Dvojezični (makedonsko-engleski) zbornik radova *Ekoantropologija: između čoveka i životne sredine* nastao je na osnovu konferencije koja je, u onlajn okruženju, a u organizaciji Instituta za folklor "Marko Cepenkov" Univerziteta u Skoplju, održana između 30. maja i 1. juna 2023. godine. Iza zbornika stoji iskusni međunarodni urednički tim (Lidija Stojanović, Goran Đurđević i Suzana Marjanić), koji je uspeo da okupi značajan broj stručnjaka iz više zemalja (Severne Makedonije, Slovenije, Hrvatske, Poljske i Kine). Imajući u vidu suštinski interdisciplinarni karakter ekoantropologije, kao i pionirski značaj ovakvog poduhvata u južnoslovenskom kontekstu, sam sastav učesnika ilustruje pravo metodološko i tematsko raznoglasje, pa se u zborniku mogu pronaći radovi koji obuhvataju najrazličitije oblasti: filozofiju, istoriju umetnosti, arhitekturu, folkloristiku, teoriju književnosti, izvedbene studije, filmologiju, studije video-igara, pa čak i gastronomiju.

Uprkos izrazitoj raznolikosti radova, zbornik je podjeljen u tri šire celine: “Ekoantropozofija”, “Ekonarativi i ekonaracija” i, naposljetku, “Ekoumetnost: od teksta do digitalnih svetova”. Prva celina otvara se prilogom Bojana Baskara, koji ukazuje na jedan od ključnih izazova savremene antropologije: otvaranje antropoloških izučavanja prema ne-ljudskom (engl. *non-human*) svetu. Pozivajući se na relevantnu literaturu, autor daje vrlo koristan pregled problematike, koji obuhvata kako francusku etnoekološku tradiciju i studije životinja, tako i specifičnosti teorijskih pogleda Filipa Deskole (Philippe Descola), Bruna Latura (Bruno Latour) i Done Haravej (Donna Haraway). Baskar posebnu pažnju poklanja preplitanjima antropologije i filozofije, u odnosu na koje se menja i recepcija pojedinih teorijskih okvira.

Sličnu putanju, ali sa nešto drugačijih stanovišta, prate i dva naredna rada u zborniku. Ivan Džeparoski (Иван Џепароски) ispituje domete proučavanja biljnog sveta iz ekokritičkog ugla, razmatrajući moguće estetičke osnove botaničke kritike,¹ dok Dejan Donev (Дејан Донеv) piše o filozofskim osnovama patocentrizma, biocentrizma i ekocentrizma, oslanjajući se, između ostalog, na delo Alda Leopolda (Aldo Leopold).

Tatjana Miljovska (Татјана Миљовска), u radu nešto slobodnijeg, esejističkog tona, izlaže niz ideja vezanih za spiritualnost u okvirima ekohumanistike, nadovezujući se na slikarstvo Džoržije O’Kif (Georgia O’Keeffe), dubinsku ekologiju Arne Nesa (Arne Næss) te na ekofeminističku misao Vandane Šive (Vandana Shiva). Ogromnu, ali izuzetno važnu temu pokrenula je i autorka narednog rada, Jasmina Ristovska Piličkova (Јасмина Ристовска Пиличкова), pišući o značaju motiva *drveta sveta* u mitološkoj i narodnoj kulturi. Obuhvatajući i tekstualne izvore i materijalnu kulturu, u kojoj posebno mesto zauzima arborealna ornamentika, autorka se bavi građom koja zavređuje čitavu monografiju, a za takav poduhvat mogli bi biti od pomoći, između ostalog, i 87. broj časopisa *Lipar*, u celosti posvećen motivu drveta u književnosti, kao i folkloristička proučavanja drveta sveta Nemanje Radulovića.

Iza poslednjeg rada prve celine zbornika stoji Eli Lučeska (Ели Луческа), koja ekoantropološke teme sagledava u odnosu na žitijinu (hagiografsku) književnost i teološke koncepte, što takođe može predstavljati izuzetno pregnantnu teorijsku poziciju. Za razliku od priloga posvećenih vezi verskih i ekoantropoloških tema u kontekstu zapadnog hrišćanstva – poput citiranog priloga Lina Vajta Mlađeg (Lynn White Jr.) – radovi posvećeni slovenskom srednjovekovnom istoku mogu doneti nove uvide.

Druga celina zbornika, “Ekonarativi i ekonaracija”, otvara se koautorskim prilogom (Zhilong Yan i Aixin Zhang) posvećenim intrigantnoj vezi između mentalnih poremećaja i religijskih totema. Uprkos obećavajućoj postavci i nadovezivanju na opštepoznatu filozofsku i psihološku literaturu (Jung, Freud, Foucault), ostavljen je veliki prostor za buduća istraživanja.

Nešto drugačije može se reći za prilog Emilije Apostolovske Čalove (Емилија Апостоловска Чалова), koja detaljno i uz mnoštvo primera iz makedonske crkvene arhitekture 19. veka razmatra “životni ciklus” jedne građevine, uvek povezan sa njenim neposrednim okruženjem. U ovom radu posebna pažnja posvećena je različitim materijalima osvedočenim u proučavanom korpusu, kao i njihovim svojstvima. Posebno mesto zauzima značaj drva kao materijala, kao i niz praksi vezanih za ponovnu upotrebu (engl. *reuse*) nekadašnje građe. Emilija Apostolovska Čalova pokazuje kako neimarstvo ne predstavlja samo puku veštinu podizanja građevina, već ukazuje i na njegov širi okvir, koji podrazumeva i tradicijska (sa)znanja vezana i za ekohumanistička, odnosno ekoantropološka pitanja.

Na navedeni prilog nadovezuje se rad Lidije Stojanović, jedne od urednica zbornika, koja pregledno i postupno proučava preplitanja ekoantropologije i folkloristike, posebno se osvrćući na

¹ Iako ih u svom radu ne navodi, autorovi zaključci mogu se višestruko povezati sa zbornikom radova *Cveće: eko(po)etika u književnosti, jeziku i umetnosti*, u izdanju kragujevačkog FILUM-a.

tradiciju finske folklorističke škole (Lauri Honko). Povezanost životnih uslova, okruženja i tradicije autorka razmatra kroz niz adaptivnih mehanizama, zadržavajući se na načinima uspostavljanja folkloru koji su neraskidivo povezani sa prostorom. Iako to ne određuje eksplicitno, moglo bi se zaključiti da je i folklor jedna od strategija preživljavanja, odnosno odgovor ili adaptacija na neposrednu životnu sredinu. Rad se, naposljetku, otvara prema posthumanističkim obzorjima i neodrživosti distinkcije priroda/kultura, o kojima je već bilo reči u zborniku, pa bi ovaj prilog mogao da komunicira na više nivoa sa tekstom Bojana Baskara sa samog početka knjige.

Pretposlednji rad druge celine zbornika predstavlja široko postavljen doprinos izučavanju makedonskog književnog folkloru, koji se suprotstavlja preovlađujućim patrijarhalnim predstavama narodne kulture. Anđžela Gruber Taškovska (Анџела Грубер Ташковска) pokušava da, pozivajući se na primere iz demonologije, u kojima posebno mesto zauzima figura vile, pronade ekofeminističke ključeve za tumačenje već mnogo puta proučavane i poznate građe.

“Ekonarativi i ekonarcija” zaokružuju se putovanjem kroz prostor i vreme kroz prilog Sani Sardelić o ostrvu Korčula i mediteranskom načinu ishrane kao obliku nematerijalne kulturne baštine. Autorka ukazuje na to da pitanje ishrane nema samo kulturološku, već i važnu ekološku dimenziju, koja se uvek tiče odnosa prema neposrednom životnom okruženju. Stoga negovanje tradicionalnih načina proizvodnje, uz značajno uključivanje lokalne zajednice, može predstavljati preko potreban korektiv prehrambenoj industriji, ali i doprinos održivom razvoju u celini, koji može pronaći svoje mesto i u razvoju ekoturizma.

Poslednja celina zbornika iza naslova krije niz interesantnih i vrednih proučavalačkih priloga, među kojima posebno treba izdvojiti vanserijski rad Branislava Oblučara posvećen romanu *Brod za Issu* Roberta Perišića, kao i prilog jedne od urednica zbornika, Suzane Marjanić, koja mapira umetnost performansa i *land art* u Hrvatskoj, uz osvrt na autore i umetničke grupe iz Srbije i Slovenije. Oba izdvojena priloga predstavljaju neizostavne doprinose za svako dalje izučavanje spomenutih oblasti: Oblučarova minuciozna ekokritička sagledavanja Perišićevog romana pokazuju ne samo nesvakidašnju teorijsku obaveštenost nego i izvanredan osećaj za finese žanrovskih i metatekstualnih pitanja, uključujući i osvetljavanje profila niza ljudskih i ne-ljudskih likova u romanu. Istovremeno, Oblučar demonstrira kako ekokritički, odnosno ekoantropološki okvir ne služi samo kao pomodna teorijska baza ili potvrda ideoloških pre-dubedenja, već kao izvanredan alat za dublje, potpunije i svestranije razumevanje teksta, koje problematizuje odnos tekstualnog i vantekstualnog sveta.

Sličnu vrstu usmeravanja i davanja dobrog primera istraživačima predstavlja i prilog Suzane Marjanić, koji donosi nešto više od detaljnog mapiranja neoavangardnih umetničkih praksi vezanih za prostorne umetničke instalacije – otvarajući se prema širem društvenom okviru. Dematerijalizacija umetnosti i njeno *oprostorenje* dobili su uzbudljive izraze u delima niza umetnika koji preispituju tradicionalne forme predstavljanja i institucionalizacije umetnosti, pronalazeći svoje mesto kako u urbanom pejzažu, tako i u festivalskim inicijativama i ruralnim prostorima. Ekoantropološka poruka je jasna: umetnost ne samo da nije odvojena od prirode, već je uvek u dinamičnim vezama sa njom, čak i kada to nije osvešćeno ili eksplicitno rečeno. Percepcija *land arta* tako utiče i na recepciju tradicionalno shvaćenih umetničkih formi.

Destabilizacija antropocentrizma, kao i prepoznatljivih interpretativnih postupaka, prisutna je i u istraživanju Jasmine Mojsijeve Guševe (Јасмина Мојсијева-Гушева), posvećenom prisustvu životinja u odabranim stihovima makedonskih pesnika (Vlade Uroševića, Duška Nanevskog i Ivana Džeparoskog). Srodni radovi mogu se pronaći i u drugim proučavalačkim sredinama, pa ovde posebno treba imati u vidu istraživanje Marka Avramovića o životinjama u srpskoj poeziji druge polovine XX veka, kao i lingvokulturološka istraživanja Slobodana Novokmeta, koja mogu poslužiti kako za komparativne studije, tako i kao podsticaj za nova čitanja nacionalnih književnosti.

Poseban, neimenovani potciklus u okviru posljednje grupe radova može se uspostaviti u odnosu na tri završna priloga. Gražina Gajevska (Gražyna Gajewska), Koraljka Meštrović i Kristina Dimovska (Кристина Димовска), svaka na svoj način, pokreću niz inovativnih i inspirativnih pitanja koja se tiču predstava drugosti u nov(ij)im medijima i teorijskim pristupima. Tako se prvi rad u nizu bavi odjecima hipoteze o Gaji (*Gaia Hypotesis*) u kinematografiji, na primeru ostvarenja *Gaia* Džejka Bauera (Jaco Bower), koje se postavlja u širi okvir ekofeminističkih preispitivanja tipičnih femininih odlika pripisivanih prirodi (poput Majke Zemlje). Dok se navedeni rad odnosi na rodnu drugost, prilog Koraljke Meštrović posvećen je filmskim predstavama vanzemaljaca, koji mogu imati iznenađujuće ovozemaljska svojstva – poput podražavanja oblika insekata kao neprijateljskog drugog – dok Kristina Dimovska, na primeru dinamične video-igre *Prey*, piše o mnoštvu posthumanističkih i etičkih pitanja pokrenutih u procesu igranja. Rad Kristine Dimovske mogao bi imati poseban značaj u budućnosti u odnosu na neke od najsavremenijih tendencija u studijama video-igara, koje se odnose na takozvani eko-gejming (s tim u vezi, pogledati monografiju Alende Čang (Alenda Y. Chang) *Playing Nature*, kao i zbornik *Video Game Ecologies and Culture*, koji je uredila Natali Agoro (Nathalie Aghoro)).

Na samom kraju, vredi istaći da se ekoantropologija ne tiče samo teorijskog polja koje je još u povoju već i objedinjavanja niza raznovrsnih radova na temelju prihvatanja onoga što u ljudskom iskustvu prevazilazi ljudsko. Upravo je ta tendencija istaknuta u uvodniku zbornika, gde je predložena i ključna razlika u odnosu na već postojeće pristupe mnogim istraživačkim pitanjima prisutnim i u ovom poduhvatu. Istraživačka (i umetnička) usmerenost prema ekosistemima i staništu prevazilazi antropocentričnu zabludu da je čovek privilegovano, po prirodi superiorno biće koje prirodu koristi kao resurs. Ekoantropologija, kao ekokritička ispravka antropologije, upućuje nas na to da su granice između sopstva i sveta daleko nestalnije nego što se tradicionalno smatra, a to saznanje pokreće drukčiju etiku, ali i epistemologiju. Autori zbornika, uz nekoliko uzornih radova, ponudili su mnoštvo putokaza za dalja istraživanja, pokazujući kako ekoantropološki preokret može biti interpretativno obogaćujuća perspektiva, saobrazna gorućim izazovima savremenosti.

Uroš Đurković

Folkloristika. Časopis Udruženja folklorista Srbije 10/1, Tema broja: "O vuku i psu u slovenskim narodnim kulturama", gl. ur. Đorđina Trubarac Matić, Beograd 2025., 250 str.

Prvi svezak desetog broja *Folkloristike* podijeljen je u četiri sekcije. Prva, koja je ujedno i najveća te odgovara temi broja, naslovljena je "O vuku i psu u slovenskim narodnim kulturama". Dejan Ajdačić u uvodnoj riječi "O vuku i psu u slovenskim narodnim kulturama", govoreći o mrežnom

ciklusu predavanja “Pas i vuk u slovenskim narodnim kulturama”, spominje od kada se organiziraju ciklusi predavanja Komisije za folkloristiku pri Međunarodnom odboru slavista te navodi nazive i godine održavanja svih dosadašnjih ciklusa, uključujući i tekući ciklus “Slovenski folklor i književnost za decu” (koji je ondje tek bio najavljen). Potom pobliže predstavlja teme izlagača u ciklusu “Vuk i pas u slovenskim narodnim kulturama”, od kojih je većina radove poslala i kao prilog ovom broju.

Jaroslav Otčenášek u radu “Postavy psa a vlka v českých lidových pochádkách a humor-kách”, polazeći od podjele na domaće i divlje, domaće i egzotično te stvarno i nestvarno, uz usporedbu s antičkim i srednjovjekovnim izvorima, opisuje uloge psa i vuka u češkim usmenim pričama i anegdotama. Zaključuje da uloge tih dviju životinja variraju ovisno o izvoru te da su u pričama o životinjama gotovo istovjetne onima u antičkim basnama i srednjovjekovnim satirama, pri čemu navodi omjere podudarnosti i odgovarajuće primjere. Nasuprot tomu, u pričama s elementima fantastike životinje su sklone preobrazbi (najčešće u čovjeka), dok se u humornim usmenim oblicima, u kojima je vuk rijedak, često pojavljuju radi postizanja komičnoga učinka.

Galina I. Kabakova u radu “Pes v slavjanskih skazkah” donosi analizu lika psa u slavenskim usmenim pričama te zaključuje da je njegova uloga dvojaka, premda najčešće pozitivna. Ističe da se kontrast dobrih i loših uloga najbolje očituje u etiološkim pričama, za koje donosi i najviše primjera. U analizi naglašava i brojnost uloga psa u pričama.

Suzana Marjanić u radu “Balkanski vuk/pas u folklorističkim interpretacijama u mitologiji prirode N. Nodila preko T. R. Đorđevića do Lj. Radenkovića i P. Plasa” daje pregled predodžaba i vjerovanja u vuka i psa kod južnoslavenskih naroda, od interpretacija Natka Nodila i Tihomira R. Đorđevića do Ljubinka Radenkovića i suvremenih kulturnoanimalističkih istraživanja Pietera Plasa. Autorica prikazuje promjene u percepciji vuka i psa kroz povijest i kroz izravni kontakt s tim životinjama, naglašavajući da je u južnoj i istočnoj Europi percepcija vuka pozitivnija jer su ljudi prema njemu tolerantniji. Ističe i obrat od izvornoga gledišta sakupljačkih zajednica, koje su vuka promatrale sa strahom, prema indoeuropskom poimanju psa.

Luka Velić u radu “Etimološka analiza riječi ‘vuk’ i ‘pas’ u oprjeci ‘divlje’: ‘pitomo’ i ‘dalje’: ‘bliže’ u okviru vukovih napada na stoku u indoeuropskim jezicima, s naglaskom na hrvatski jezik” opisuje različitu percepciju psa kao pitome i čovjeku bliže životinje u odnosu na vuka, koji je divlji i čovjeku udaljeniji, kao i mijene naslijeđenih indoeuropskih riječi za vuka i psa povezane s procesom pripitomljavanja.

Danijela Vasić u radu “Pas i nacionalizam – poređenje predstava u japanskoj i srpskoj kulturi” analizira predodžbu psa u japanskoj i srpskoj kulturi te povezanost promidžbe pojedinih pasa ili pasmina s različitim oblicima nacionalizma, od pozitivnih do negativnih. To čini usporedbom priče o japanskom psu pasmine akita, Hachiku, s pričom o srpskoj kujici Deni, koju povezuje s pričom o izmišljenoj američkoj kujici Lassie, kao i analizom nove srpske pasmine srpskoga obrambenog psa te djelovanja srpske udruge za zaštitu životinja Levijatan.

Vladimir L. Kljauš u radu “Sobaka i volk v narodnoj kul'ture ruskih rossijsko-kitajsko-mongol'skogo transgraničja” donosi pregled tema u pričama o vuku i psu među Rusima na području rusko-kinesko-mongolske granice u Zabajkalju. Ističe da se psu pripisuju uglavnom pozitivne, a vuku negativne osobine, premda im je dio značajki zajednički. Ustvrdje da su te priče dijelom općeslavenske tradicije, da su pojedine teme specifične za Ruse u Zabajkalju te da je utjecaj predodžaba susjednih Mongola, Burjata i Kineza minimalan.

Druga sekcija nosi ime “Studije i ogledi”. Nemanja Radulović u radu “Formiranje terminologije proznih vrsta kao deo istorije srpske folkloristike” donosi povijesni pregled usustavljanja na-

življa u srpskoj folkloristici od početka 19. stoljeća do danas, prateći pritom i razvoj folkloristike kao znanosti u europskim okvirima. Zaključuje da se nazivlje ustalilo u drugoj polovici 20. stoljeća te navodi najnovije probleme pri prijevodu pojedinih žanrovskih naziva s engleskoga jezika.

Elka Jačeva-Ulčar u radu “O jeziku zapisa makedonskih pesama iz Digitalne baze Folklorne zbirke Etnografskog instituta SANU” donosi jezičnu analizu srpskih jezičnih utjecaja u pedesetak makedonskih pjesama zabilježenih 1949. godine, pretpostavljajući na temelju toga da je zapisivačev materinski jezik bio srpski. U dokazivanju te tvrdnje inojezične utjecaje dijeli na četiri skupine: pravopisne i fonetsko-fonološke, morfosintaktičke, leksičke i ostale. Na kraju donosi zasebnu analizu makedonske pjesme pod brojem 1685, koja sadržava reference na jednu srpsku ustaničku pjesmu.

Mikolaj Jarmakowski u radu “Słońce w serbskich obrzędach i wierzeniach ludowych” prikazuje spektar vjerovanja o suncu kao mitološkom biću u srpskoj usmenoj književnosti. To čini kratkim poredbenolingvističkim i semantičkim pregledom razvoja slavenske riječi *věra* te temeljitom analizom srpskih usmenoknjiževnih tekstova s motivom sunca i njihovom usporedbom s drugim slavenskim usmenoknjiževnim tekstovima.

Treća sekcija naslovljena je “Istraživanja i građa”. Borislav Hložan u radu “‘Lanac zemlje ode na bečarac’: prilog istraživanju folklorne muzičke tradicije Vojvodine” opisuje sadržaj te način nastanka i izvođenja bečaraca srpskoga tamburaškog sastava Prijatelji pesme na festivalu Bečarijada u Turiji u Bačkoj, u Vojvodini. To čini najprije kratkim teorijskim uvodom u bečarac, a potom analizom bečarskih stihova, glazbenog sastava i različitih motiva povezanih s Turijom.

Dražen Nožinić u radu “Svadbene običaji Ukrajinaca u Kamenici kod Čelinca u Bosni i Hercegovini” podrobno opisuje svadbene običaje Ukrajinaca iz Kamenice u okolici Čelinca u Bosni i Hercegovini. Običaje prikazuje kronološkim redom, uz navođenje ukrajinskih riječi, pjesama i iskaza koji su se u tim običajima izgovarali.

Ranko Barišić u radu “Etnološka istraživanja manastira Hilandara 1973–1983. Treći deo: povratak u Beograd i kasniji boravci u Hilandaru” donosi opis terenskoga rada u manastiru Hilandaru od 1973. do 1983. godine. Opisuje putovanja onamo u nekoliko navrata i rezultate prikupljanja građe iz toga manastira za etnološku zbirku. Sam opis putovanja vrlo je podroban i iscrpan.

Četvrta sekcija, “Prikazi i beleške”, okuplja osvrte pet autora: Saše Kneževića, Biljane Sikimić, Suzane Marjanić, Danijele Lekić i Ivana Zlatkovića. Saša Knežević predstavio je zbornik *Savremena srpska folkloristika XIII* (Beograd – Loznica – Tršić, 2024); Biljana Sikimić knjigu *Vuorbje bātrīnje đin lumje / Vlaške narodne umotvorine* (Negotin, 2024); Suzana Marjanić knjigu *Magija na hrvatskome povijesnom prostoru* (Zagreb, 2021); a Danijela Lekić knjigu *The Meanings of Enchantment: Wondertale Symbolism Revisited* (Talinn, 2023).

Luka Velić

**Folkloristika. Časopis Udruženja
folklorista Srbije 10/2, Tema broja:
"Novi Pazar u starom ruhu i novom
odelu – kultura življenja, tradicija,
običaji, verovanja", gl. ur. Đorđina
Trubarac Matić, Beograd 2025., 308 str.**

Tema drugog sveska desetog broja *Folkloristike* je "Novi Pazar u starom ruhu i novom odelu – kultura življenja, tradicija, običaji, verovanja". Broj ujedno obilježava i desetu godišnjicu izlazenja časopisa te je podijeljen u šest sekcija.

U prvoj, uvodnoj sekciji pod naslovom "Osvrt na jubilej časopisa", nalazi se osvrt Sonje Petrović, "Deset godina *Folkloristike*", u kojem autorica daje pregled dosadašnjega sadržaja časopisa te njegova dosega i djelovanja.

Druga sekcija, ujedno i najveća te tematski središnja, nosi naslov "Novi Pazar u starom ruhu i novom odelu – kultura življenja, tradicija, običaji, verovanja". Nina Aksić u istoimenom uvodnom radu ukratko sažima povijesne i suvremene posebnosti Novog Pazara te uvodi teme ostalih autora u tom dijelu.

Čedomila Marinković u radu "Monumentalna materijalna kultura Jevreja u Novom Pazaru: istorijski razvoj, verska infrastruktura i očuvanje nasleđa" piše o kulturnom nasljeđu sefardske židovske zajednice u Novom Pazaru, s posebnim osvrtom na obredno kupalište u okviru Isa-begova hamama, sinagogu iz 1857. godine, židovski most *El ćupri Ćiko* i židovsko groblje, pri čemu naglašava da je groblje najočuvaniji spomenik te zajednice i opisuje suvremene napore njegova očuvanja.

Sead Šemsović u radu "Sinkretizam u narodnom liječenju kod Bošnjaka (na primjeru prostora Sandžaka)" analizira narodne metode liječenja kod Bošnjaka na području Sandžaka. Donosi tipologiju, strukturu i recepte liječenja te razmatra pripadnost pojedinih praksi različitim kulturnim krugovima.

Anja Glišović u radu "Sećanje na život na selu: terensko kazivanje o odrastanju nadomak Novog Pazara" temeljem terenskoga istraživanja iz 2024. godine analizira kazivanja Želimira Glišovića o životu i običajima u selu Kosuriće u okolici Novoga Pazara. Ističe vrijednost obiteljskih običaja te naglašava žanrovsku raznolikost kazivanja, uključujući i ona s nadnaravnim folklornim elementima.

Elma Halilović u radu "Lirske ljubavne pesme u *Folklornoj zbirci Huseina Derdemeza: od tradicije do promena*" analizira ljubavne pjesme iz zbirke Huseina Derdemeza s područja Sjeničko-peštarske visoravni. Pjesme klasificira prema temama te ih promatra kroz odnos tradicijskih i novijih elemenata, s obzirom na to da su prikupljene krajem 20. stoljeća.

Biljana Anđelković u radu "Svadba kao ogledalo društvenih promena: kontinuitet i transformacija u svadbenim običajima Bošnjaka u Novom Pazaru" na temelju terenskih istraživanja iz 2023. i 2024. godine prikazuje promjene svadbenih običaja u bošnjačkoj zajednici Novog Pazara od pedesetih godina 20. stoljeća do danas. Naglašava kombinaciju kontinuiteta i promjena te njihovu ulogu u oblikovanju identiteta, uključujući i povratak nekih tradicijskih praksi.

Saša Nedeljković u radu “Kafečajnice u Novom Pazaru: društveni, etnički, kulturni i religijski aspekti ugostiteljstva u multikulturalnoj sredini” analizira kafečajnice kao dio ugostiteljskoga i društvenoga života Novog Pazara. Razmatra različite aspekte njihova funkcioniranja, uključujući ponudu, etničko-konfesionalnu strukturu i demografske karakteristike posjetitelja, te ih uspoređuje s drugim sredinama.

Treća sekcija, “Istraživanja i građa”, donosi nekoliko radova različitih autora. Smiljana Đorđević Belić, Klara Nikolić i Miloš Radisavljević objavljuju transkribirane demonološke i kulturno-povijesne predaje iz okolice Jagodine i Paraćina, prikupljene tijekom obrazovnoga programa u Tršiću.

Dražen Nožinić u radu “Terenska građa iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine: žetveni običaji” donosi rezultate istraživanja žetvenih običaja na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine, uz usporednu analizu među različitim etničkim skupinama te dijalektološke podatke.

Cristopher Heppa u radu “*Halloween in Britain – Then and Now*” prikazuje razvoj obilježavanja Noći vještica u Velikoj Britaniji od sredine 20. stoljeća do danas, naglašavajući prelazak s lokalnih običaja na suvremene oblike pod utjecajem američke popularne kulture.

Četvrta, peta i šesta sekcija kraće su strukture. Četvrta sekcija “Prikazi i beleške” okuplja osvrte više autorica: Ane Milinković, Bojane Maksimović, Danijele Popović Nikolić i Aleksandre Bjeđić. Ana Milinković predstavlja zbornik *Savremena srpska folkloristika XV* (Beograd – Loznica – Tršić, 2025); Bojana Maksimović zbornik *Snovi, proročanstva i izmjenjena stanja svesti u folklornim žanrovima* (Beograd, 2024); a Danijela Popović Nikolić knjigu *Usmena svedočanstva Topličana o Drugom svetskom ratu* (Blace, 2024). Peta sekcija “Hronike” okuplja kratke osvrte četiriju autora: Marine Mladenović Mitrović, Zorane Guja Dražeta, Ane Debeljuh Giudici i Ivana Praštala. Šesta sekcija “In memoriam” posvećena je Hatidži Dizdarević Krnjević, uz osvrt Ane Vukmanović na njezin znanstveni i stručni doprinos.

Luka Velić

Klementina Batina, Lina Malek i Ankica Piculek, Život predaje o kamenim svat(ov)ima od 19. do 21. stoljeća, Udruga Ekomuzej Bistra, Bistra 2026., 31 str.

Djelo *Život predaje o kamenim svat(ov)ima od 19. do 21. stoljeća* donosi rezultate provedenih znanstveno-stručnih istraživanja usmene predaje o kamenim svatovima na području Bistre, u sklopu projekta Udruga Ekomuzej Bistra, sufinanciranog sredstvima Zagrebačke županije.

Djelo se sastoji od šest poglavlja. U prvom, uvodnom poglavlju urednica Lina Malek pojašnjava osnovne ciljeve istraživanja predaje o kamenim svatovima, koji se odnose na sintezu

dosadašnjih spoznaja o predaji i razumijevanje njezina suvremenog značenja, posebno na području Bistre. U drugom poglavlju Klementina Batina osvrće se na dosadašnje opise predaje, s posebnim fokusom na opis u Rješenju Ministarstva kulture i medija kojim je "Predaja o kamenim svatovima" proglašena nematerijalnim kulturnim dobrom u rujnu 2023. godine. Autorica postavlja okvir za istraživanje te pojašnjava doprinos novih istraživanja proširenju spoznaja o toj usmenoj predaji i kulturi bistranskoga kraja. U trećem poglavlju Lina Malek donosi pregled različitih izvora koji obrađuju tu usmenu predaju s različitih polazišta. Uz kazivanja nositelja predaje iz bistranskoga i drugih okolnih krajeva, donosi uvide u njome inspirirano književno, kazališno i glazbeno te ostalo umjetničko stvaralaštvo tijekom 20. i 21. stoljeća. U četvrtom poglavlju Ankica Piculek donosi uvid u značaj koji je usmena predaja o kamenim svatovima imala za Jablanovec, njegovu kulturu i razvoj, uz opis inicijative podizanja spomenika književniku Augustu Šenoi, koji je opjevao tu usmenu predaju i time značajno utjecao na njezino daljnje prenošenje. Dodatna je vrijednost ovoga uvida autoričino vlastito prisustvo tim događanjima i promišljanje o važnosti predaje za lokalnu zajednicu. U petom poglavlju donose se pjesme Vere Grgac i Bernarde Špoljar na kajkavskom dijalektu, nadahnute navedenom usmenom predajom. U "Završnoj riječi" urednica se osvrće na glavne rezultate i ciljeve istraživanja predstavljenoga u knjizi.

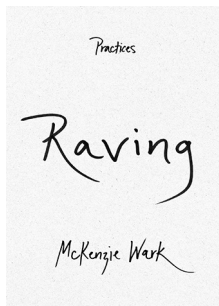
Jedan od razloga za provedbu istraživanja bila je potreba bistranske zajednice da se pridruži popisu nositelja predaje o kamenim svatovima. U službenom dokumentu, Rješenju Ministarstva kulture i medija, kojim je to dobro upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, navode se samo zajednice s područja Zaprešića i Zagreba kao nositelji, a okolna su područja izostavljena iz Rješenja zbog promjena u granicama administrativnih područja u tom dijelu Hrvatske. U ovoj je pak knjizi potvrđena prisutnost usmene predaje o kamenim svatovima i na bistranskome području. Štoviše, predstavljena recentna istraživanja dokazuju živost predaje u današnje vrijeme, a bilježe i inačice u kazivanjima stanovnika Bistre, čime se pridonosi njezinu dubljem razumijevanju.

Nadalje, djelo je prvo u nizu dosadašnjih izvora o predaji o kamenim svatovima koje donosi jasan pregled mnogih usmenih kazivanja zabilježenih tijekom različitih istraživanja, uključujući i recentne podatke dobivene istraživanjem u Bistri. Usto donosi i pregled znanstvene i stručne literature u kojoj se predaja obrađuje s različitih aspekata, iako bez ulazanja u kompleksnija tumačenja i poveznice, izuzev naznake europskih utjecaja na predaju u poglavlju Klementine Batine. Posebno su vrijedni uvidi u razmišljanja o predaji u današnje vrijeme, prikupljena od nositelja te baštine u Bistri. Između ostaloga, pokazuje se kako je predaja iz Bistre usko vezana uz lokacije koje se spominju u pojedinim njezinim inačicama, smještajući je u bistranski i okolni lokalni krajolik, ponešto drukčije od određenja locusa radnje u Šenoinoj pjesmi. Osim što je djelo vrijedan doprinos istraživanjima spomenute predaje, ono je i izvrstan primjer participativnog pristupa očuvanju nematerijalne kulturne baštine, kakav propisuju smjernice provedbe Konvencije za zaštitu nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine. Takav je pristup vidljiv u promišljanju o toj konkretnoj usmenoj predaji u suvremenom kontekstu, što obuhvaća uključivanje lokalnih stanovnika u program Udruge Ekomuzej Bistra te u osmišljavanje postava stalne izložbe Kulturno-turističkog centra Bistra. Samu su knjigu pisali upravo nositelji ovoga nematerijalnog kulturnog dobra, jedni sa znanstveno-stručnog gledišta, drugi kroz opis vlastitoga iskustva, dok su treći uvršteni svojim pjesničkim izričajem o predaji.

Navedeno djelo osvjetljava neiscrpu inspiraciju koju je predaja o kamenim svatovima predstavljala tijekom mnogih desetljeća. Ona i danas motivira različite umjetnike i lokalnu zajednicu te se pokazuje posebno važnom u kontekstu očuvanja okoliša i općih društvenih vrijednosti, umjetničkoga stvaralaštva, uključujući ono na lokalnom govoru i kajkavskom dijalektu, te (re)interpretacije predaje produblivanjem povijesnih, lingvističkih, kulturnoantropoloških i drugih

istraživanja. Nije zanemarivo ni to što se, na temelju rezultata ovih istraživanja, naznačuje mogućnost proširenja popisa nositelja u službenom dokumentu kojim je predaja proglašena nematerijalnim kulturnim dobrom. To je iznimno važno za bistransku zajednicu i izgradnju njezina identiteta te reflektira suvremena društvena i kulturna strujanja. Uzevši u obzir originalnost ovoga djela, njegov se doprinos očituje prije svega u očuvanju predaje o kamenim svatovima kao nematerijalnog kulturnog dobra.

Mirela Hrovatin

McKenzie Wark, *Raving*, Duke University Press, Durham, London 2023., 145 str.

Događaji opisani u knjizi *Raving* nastaju u specifičnom vakuumu autoričina života: tijekom *lockdowna* i usred spisateljske blokade izazvane uzimanjem hormonske terapije. Umjesto pisanja i objavljivanja knjiga, McKenzie Wark, australska teoretičarka s njujorškom adresom, utočište pronalazi na podijima brooklynskih klubova. Ova koncizna knjiga od svega 145 stranica ujedno je postala prvom knjigom koju je napisala nakon tranzicije, a predstavlja intiman prozor u osobno iskustvo otkrivanja *queer* rejev scene, njezinih estetskih i političkih aspekata. Njezin mračan, energičan ambijent čitatelju se približava kroz slikovite zapise o iskustvima i događajima s rejev-partyja, uz seriju mutnih, vibrantnih fotografija iz autoričine privatne kolekcije.

Kroz šest poglavlja – “Rave ad Practice”, “Xeno-euphoria”, “Ketamine Femmunism”, “Enlusement”, “Resonant Abstraction”, “Excessive Machine” – Wark pretvara plesni podij u mjesto teorijske artikulacije. Njezin je pristup prelomljen kroz dvije žanrovske prizme: autofikciju (“fikcija koja pleše oko činjenica”) i autoteoriju (“pisanje koje treba prikupljati pojmove iz situacija više nego što treba ekstrahirati priče iz njih”) (str. 4). Pišući iz specifične pozicije sredovječne transrodne osobe koja ponovno otkriva rejevanje nakon dvadeset godina pauze, Wark postavlja vlastito tijelo kao polazište spoznaje.

Samim time, Wark fenomenu rejevanja pristupa odozdo, sastavljajući pojmovnik rejev kulture koji proizlazi upravo iz prakse opservacije i sudjelovanja. Koristeći vlastito iskustvo na plesnom podiju kao epistemološki alat, njezine su ideje o dekonstrukciji konvencionalnog poimanja vremena i subjektivnosti posredovane disocijativnim stanjem induciranim ketaminom. Jedna od osnovnih ideja jest pojam *k-vremena* (engl. *k-time*), kojim označuje kako disocijativna svojstva te supstance, u sinergiji s tehnološkim okruženjem tehna, obustavljaju linearnu, kapitalističku temporalnost te je zamjenjuju cikličkim mjerenjem iskustva kroz glazbene *beatove* i neposrednu osjetilnu prisutnost. Jedinice *k-vremena* stapaju se

u *k-kontinuum* koji Wark živopisno opisuje: “Zatvaram oči. Otvaram ih dvadeset godina kasnije. Pretapanje zvučnih slika u sadašnjost. Taj je memorijski zapis *beatmatchan* u ovaj *reju kontinuum*” (str. 16). U tome smislu, ketamin ne označava samo proces odvajanja od tijela i okoline nego i omogućuje specifičan osjećaj pronalaska rastakanjem granica između pojedinca i kolektiva, kao i transformaciju plesnog podija u specifičan relacijski prostor. Na taj način, reju postaje liminalno mjesto, međuprostor gdje se društvene uloge rastapaju u kolektivnom, sinkroniziranom ritmu: “Na mjestu gdje obično postojim kao ja, sa svim svojim anksioznostima i vzmajućim mislima i propitivanjima, sada je samo sretno tijelo, pumpa i njiše se, privezano tek gravitacijom” (str. 19).

Reju, dakle, ovdje nipošto nije eskapizam, nego svjestan čin otpora. Wark to uzastopno ističe podsjećajući na same korijene tehna, koji se razvio iz crnačke glazbe te je otpočetak neraskidivo vezan za LGBTIQ+ kulturu. Pritom poseban naglasak stavlja na iskustvo transrodnih osoba i politiku disocijacije, koju vidi kao nužnost: “Mi smo ona vrsta ljudi koja treba ne biti u tijelu ili svijetu. Tijelo se doima pogrešnim. Svijet nas tretira kao pogrešne” (str. 7). U tome smislu, dobar reju je, kako navodi autorica, mjesto “gdje se mogu osjećati kao da moje tijelo nije anomalija” (str. 14).

Uz uvođenje novih termina, Wark u ovaj pojmovnik unosi i postojeći žargon njujorške reju kulture kojim mapira društvenu dinamiku kluba. Izdvaja dvije specifične vrste rejvera – *punisher* i *co-worker* – kojima su zajednička točka namjerno ili nenamjerno ometanje plesa i cjelokupnog reju iskustva ostalim rejverima. Pritom *punisher* uopće ne sudjeluje plesom, nego stoji nepomično u prvim redovima, povremeno pogledavajući u mobitel, dok se *co-worker* u potpunosti prepušta iskustvu rejva, ali pretjeruje do te mjere da neprestano upada u osobni prostor drugih, često kako bi kasnije mogao prepričavati nezaboravan izlazak kolegama na poslu.

U njezinim opisima sinergije glazbe, plesa, opijata i kolektiva, gdje se tijela katarzično pretaču jedna u druge, odjekuju ideje raznih drugih autora koji su pisali o klupskim scenama i elektroničkoj glazbi, poput Simona Reynoldsa i Marka Fishera, ali im Wark dodaje nužnu *queer* i trans perspektivu. Objedinjujući teoriju i praktično, osobno iskustvo, autorica donosi intelektualni pojmovnik za artikulaciju neuhvatljivih i neizrecivih stanja svojstvenih reju. Istovremeno, akademskoj publici pruža fenomenološki okvir za razumijevanje osjetilne dinamike i društvenih kodova koji upravljaju hermetičnim prostorima klupske kulture.

Marijeta Bradić

Renata Jambrešić Kirin, Svirati do kraja vremena, Ljevjak, Zaprešić 2025., str. 109

Knjiga znanstvenice Renate Jambrešić Kirin po mnogočemu je hibridna. Polazeći od neprestanoga prelaženja granica, ponajprije onih između književnosti i humanističkih znanosti, napose etnologije i kulturne antropologije, opire se mogućnostima žanrovske klasifikacije i svrstavanja u unaprijed određene ladice. Knjiga poetski intoniranih opažanja sastavljena je od kratkih proza, gotovo fragmenata, koji se pokazuju kao isječci univerzalnoga i dijelovi veće cjeline što se otima poimanju i sa svakim novim čitanjem preslaguje u složenoj polifoniji zastupljenih glasova. Ukupno 75 zapisa, složenih u pet poglavlja – “Sudrugovi/suzvučja”, “Montaigneov poučak”, “Gradovi kraste”, “Crvene partiture” i “Svirati do kraja vremena” – sadržava prozne fragmente, biografske skice, znanstvene refleksije i esejističke glose. U njima autorica isprepliće glasove i zvukove iz različitih razdoblja, a njezini marginalizirani, često zaboravljeni, no iznimno upečatljivi prikazi likova i zbivanja povezuju prostore i sjećanja u višeglasnu i ustreptalu jeku. U tom se pogledu forma fragmenta pokazuje kao sažeti, komprimirani esej te neprestano lavira između proznoga i znanstvenoga diskursa, ludistički posuđujući najbolje od oba. Autorica se u razgovorima prilikom promocije knjige poziva na žanrovsko određenje mikroproze, u osloncu na švicarskoga književnika Roberta Walsera, no također se nadaju i teze o estetici njemačkoga književnika i filozofa Friedricha Schillera iz njegova kasnoprosvjeteljskoga spisa *O estetskoj odgoju čovjeka* o igri kao preduvjetu čovječnosti. U tome važnom spisu, u petnaestome pismu, Schiller tvrdi kako čovjek postaje čovjekom u punome smislu riječi tek kada se igra (*“er ist nur da ganz Mensch, wo er spielt”*, Schiller 1966: 49). Igra i zaigranost tako se pokazuju kao mnogo više od puke razbibrige ili zabave: prerastaju u prostor slobode koji povezuje osjetilnost i razum, odnosno estetsko ili umjetničko s racionalnim i znanstvenim. Takvo poimanje korespondira sa višestrukim i zaigranim prekoračenjima granica u opsegom nevelikoj knjizi, smještenoj u širok prostor višestrukih i plodnih rezonancija. Schiller čovjeka određuje prvenstveno dvjema silama: osjetilnim nagonom (njem. *Stofftrieb*) i nagonom za formom (njem. *Formtrieb*). Jasno je da je prvi povezan s tjelesnim i materijalnim, dok je potonji vezan za racionalno određenje i potragu za znanstvenim zakonitostima. Schiller postavlja pitanje nadilaženja te temeljne dualnosti, odnosno mogućnosti pomirenja tih dviju, naizgled suprotstavljenih sila, u pokušaju ostvarenja istinske slobode. Mogućnost njihova pomirenja vidi u prepuštanju igri (njem. *Spieltrieb*), kada možemo iskusiti stanje slobode u trenucima potpunoga prepuštanja, oslobođenima i od prirodnih zakonitosti i od strogih racionalističkih načela. Slična dinamika, protegnuta između metodičnosti i discipline znanstvenoga rada te slobodne imaginacije, odražava se u zapisima Jambrešić Kirin, počevši od dvaju uvodnih motâ – isječka iz pjesme Adama Zagajewskoga i zaigranoga citata o zvučnosti antropološkoga pisma Eliota Weinbergera. U tom se pogledu Schillerovo antropološko određenje igre nadaje kao filozofska potka esejističkoga pisanja koje otvara prostor slobode te propituje i rastvara granice znanstvenoga prosedeaa, omogućujući istraživanje povijesnih svjedočanstava, intelektualnih biografija i arhivskih zapisa, u osloncu na refleksiju i kreativnost, no istodobno ustrajući na intelektualnoj dubini. Upravo u tom hibridnom

prostoru poigravanja književnim tradicijama i očekivanjima od znanstvenoga pisma nastaje nova vrsta spoznaje: ona koja nipošto ne pretendira na status znanstvenosti, premda iz njega proizlazi, ali nije ni čisto umjetnička, nego se otvara dijaloškim prostorima refleksije.

Tekstovi sakupljeni u knjizi, koju je iznimno teško žanrovski odrediti, ostaju stoga u liminalnome međuprostoru, prostoru igre u kojem su suspendirana stroga pravila znanstvenih radova. Autorica se upušta u smjele misaone eksperimente, otvara se metaforama, ali istodobno crpi spoznaje iz gustih znanstvenih tekstova i pomnih arhivskih istraživanja, nudeći čitateljicama i čitateljima probrane bisere iz često zamorne akademske mašinerije. U tom se smislu ovi esejistički i poetski obojeni tekstovi pokazuju kao plodno mjesto suigre znanosti i književnosti, u kojem se misao razvija otvoreno i kruži oko teme, dopuštajući subjektivni pristup autorskoga ja koje smije istraživati, oprobavati različite pristupe i poigravati se otvorenim perspektivama. Smjestimo li prozne fragmente Jambrešić Kirin u takav liminalni prostor između znanstvenoga teksta i književne autonomije, oni ostvaruju potencijal koji je Schiller davno nazvao nagonom za igrom, odnosno zaigrano, doista slobodno kretanje forme i sadržaja, pripovijedanja i analize.

Po svojem statusu liminalnoga teksta ovo se izdanje nadovezuje na njezinu prethodnu knjigu proze, *Korice od kamfora*, nošenu sličnim principom fragmentarnih i poetskih zapazanja u kojima se isprepliću znanstveno i osobno, kao i objektivno i činjenično sa subjektivnim, zamišljenim, lirskim i psihološkim. U toj se knjizi osobito ističe uloga ženskih glasova, primjerice u tekstu o autorici i aktivistici Zofki Kveder, u kojem prati tešku borbu za emancipaciju i neodvojivost privatnoga i javnoga na temelju začudne usporedbe žene i transportnoga konja.

Složimo li se da je poetika fragmenata nosiva potka svih zapisa, moguće ju je povezati sa statusom fragmenata poznatim još od romantizma, kao isječaka iz cjeline i težnje za univerzalnim u prenošenju iskustava suvremenosti, što je u ranome romantizmu formulirao Friedrich Schlegel svojim konceptom progresivne i univerzalne poezije. Na te se duboko filozofske koncepte transcendiranja osobnoga i kolektivnoga iskustva nadovezuju kasniji, daleko poznatiji esejistički zapisi Waltera Benjamina. Primjerice, u njegovim zapisima kao što je *Jednosmjerna ulica* ili *Imaginarne slike (Denkbilder)* fragment nije tek puki oblik, nego metoda pisanja i mišljenja, pokušaj da se uhvati misao u njezinu nastajanje i opiše neuhvatljivo, osobito u urbanome životu. Benjamin, umjesto sustavne filozofije, ispisuje mozaik fragmenata, citata, slika i bilješki koji samim svojim oblikom prate iskustva modernosti. Prostor se pritom pokazuje istodobno stvarnim i imaginarnim, dok se promatrač/šetač provlači kroz urbane labirinte reklama, izloga, prolaznika i arhitekture, od planetarija do kioska, istodobno zalazeći u imaginarne prostore sjećanja i zamišljaja. Stoga cjelinu ne zahvaća linearno, nego se razlaže u dojmove, predodžbe i mentalne slike te fragment postaje nužan, indeksirajući odustajanje od iluzije totaliteta i ispisujući slojevit i proturječnu zbilju današnjice. Treća cjelina knjige, "Gradovi kraste", posebno je bliska benjaminovskoj poetici fragmenata, premda se odraz takvih strategija može pratiti u mnogim tekstovima nove autoričine zbirke, primjerice u tekstu naslovljenom jednostavno i pučki "Prst u uvo". Polazeći od pučke uzrečice, autorica razvija skicu o traumatičnom potresu na Baniji, koja prerasta u promišljanje o zvukovima što vibriraju i probijaju vremenske slojeve u skladu s "nedovršenom simfonijom grada" (str. 31).

Iskošen kut gledanja na svakodnevicu, konfabulacije i kontrapunkti obilježja su svih zapisa, premda je svako poglavlje određeno drukčijim težištem te razvija vlastiti ritam i zvučnost. "Sudrugovi/suzvučja" otvaraju zbirku pozivanjem na grčka određenja Harmonije u slici čovjeka koji "napinje strunu vlastitog života". Fragmenti okupljeni u tome poglavlju ispunjeni su životom i prolaznošću, često kao skice intelektualnih biografija koje s lakoćom preskaču iz predindustrijskoga doba predaja u postindustrijsku i postimperijalnu kakofoniju glasova antropocena. Ti su zapisi popraćeni zvučnom kulisom aktualnih zbivanja i vode od Koncertne dvorane Vatroslav

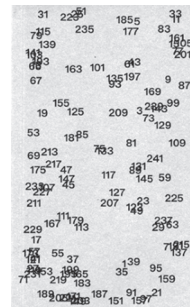
Lisinski preko prekoceanskih aviona i kozmičkih bespuća do “motora jurećih dostavljača, uštmanih *po istoj mjeri kao sazvežđa i mikroorganizmi*” (str. 24). Druga cjelina, “Montaigneov poučak”, posvećena je čulu sluha: od svirale zvane sluškinje, preko fenomena otkanjanja i zabranjenoga crkvenog glazbovanja u proznoj skici “Božje partnerice”, pa sve do zvukova koje možemo opisati samo riječju mrmor, riječju što vodi do neuhvatljivih dubina egzistencije u “opijenosti zvukom vlastita postojanja” (str. 34). Banija i njezine rijeke pritom tvore vezivno tkivo ovoga opsežnog poglavlja, obilježenoga metaforom “potresenog svijeta” (str. 40), koja priziva pripovijesti Heinricha von Kleista i njegov “uzbibani svijet” lišen sigurnosti i stalnosti. Istodobno se snažna prisutnost te regije nadovezuje na autoričin znanstveni rad na zborniku koji je dokumentirao reakcije na potres, nastao u suradnji s kourednicama Jelenom Marković i Ines Pricom i objavljen pod naslovom *Potreseni: znanstvenohumanistički i umjetnički dosezi banijskog potresa 2025. godine*.

Četvrtu cjelinu, “Crvene partiture”, otvara moto poljske pjesnikinje W. Szymborske o tome kako su i apolitične pjesme također političke, čime se najavljuje angažiran i kritički pogled na zbilju koji se zgušnjava prema kraju zbirke. Autorica ne govori samo “o rodu i narodu”, nego upućuje i na nužnost antiratnih perspektiva i strategija otpora, podsjećajući na zatumljene priče o otporu i hrabrosti, ali i na slijepost ideologije. Prva priča iz posljednje, pete cjeline, koja ujedno naslovljuje cijelu zbirku, “Brujanje jeze”, priziva kafkijansko brujanje strašnoga stroja što se utiskuje u kožu osuđenika, ali i snažan apel da nam apstraktni, nevidljivi, a prisutni zvučni podražaju mogu ponuditi mogućnost svijeta “u kojem neće biti mjesta za sram, poniženja i krivnju pasivnih promatrača” (str. 101). U istoj se cjelini vraća i tema Auschwitzta kao “zločina u srcu stoljeća”, kako ga određuje Alain Badiou, uz promišljanje o “diskurzivnoj proceduri skidanja krivnje”.

U zapisima se neprestano isprepliću ponavljanja, sjećanja i neočekivani susreti. Tako se, primjerice, u fragmentu “Gradovi kraste” susreću Ivan Kožarić i Danilo Kiš sa svojom poetikom ruina. Fragmenti se pritom pokazuju kao isječci koji neprestano upućuju na cjelinu i prizivaju ono što izmiče, razotkrivajući pukotine u ideji napretka i racionalnoga ustroja zbilje. Takva fragmentarna forma postaje književna strategija koja prati i odražava promjene u strukturi iskustva te je subverzivna upravo zato što podriva akademski diskurs izrastao iz nje same. Takvo pisanje utjelovljuje fragmentarnost zbilje kasnoga kapitalizma, ali i trajnu žudnju za kreativnošću. U sve je tekstove utisnuta potraga za istinom, empatija i spremnost za angažman, dok se neobični spojevi, miješanje diskursa i razina dodiruju i isprepliću u fino kalibriranome suzvučju mikro- i makrosvijetova koje obilježava pojedine fragmente, ali i cijelu zbirku.

Milka Car

Intelligence of Errors. Foundations and Fieldnotes, ur. Marko-Luka Zubčić, Institut za filozofiju i Udruženje hrvatskih arhitekata, Zagreb 2025., 242 str.

Knjiga *Intelligence of Errors: Foundations and Fieldnotes*, uredničko ostvarenje filozofa Marka-Luke Zubčića, rezultat je projekta *Intelligence of Errors* i istoimenog hrvatskog paviljona na 19. Međunarodnoj izložbi arhitekture Venecijanskoga bijenala. U uvodnim riječima Zubčića i arhitektice Ide Križaj Leko, povjerenice paviljona i umjetničke urednice knjige, naznačeno je da se projektni pristup grešci temelji na metodološkom alatu Error Harvest (“žetva grešaka”), koji su autori prethodno razvili u okviru Urbanih studija u Rijeci. Na tom tragu, ni publikacija ne funkcionira isključivo kao katalog izložbe, nego i kao pokušaj uspostave teorijskog, metodološkog i epistemološkog okvira “unutar šire interdisciplinarnog paradigme koja koristi slomljenost svijeta kao temelj oslobođenja i istinskog napretka” (str. 16). Pritom je naglasak na razumijevanju greške kao epistemološke kategorije, učenju iz sistemski proizvedenih prostornih grešaka u specifičnim lokalnim (i nadlokalnim) kontekstima te radu s njima i kroz njih.

Struktura knjige odražava njezinu višeslojnost, nelinearnost, multimodalnost i otvorenost. U cjelini “Foundations” (“Temelji”) uspostavlja se konceptualni okvir kroz paradigmu “broken world designa” (Moe i Friedman) te koncepte “medium designa” (Easterling) i “popularnih ilegalizama” (Graziano), kojima se problematiziraju krize kasne modernosti i otvara prostor za nekonvencionalne načine mišljenja i djelovanja. U završnom tekstu ove cjeline Zubčić artikulira epistemološki okvir u kojem se greška razumije kao resurs, zagovarajući mišljenje koje “polazi od slomova ili ih koristi unutar složenog, dinamičnog i neidealnog svijeta” (str. 104). Takav pristup povezuje s oblikom praktične inteligencije, odnosno lukavosti (engl. *metic intelligence*), kao sposobnosti snalazljivog djelovanja za kolektivno dobro.

U cjelini “Fieldnotes” (“Terenske bilješke”) greška dobiva prostorni izričaj kroz prožimanje istraživačkog i umjetničkog. Tekst arhitektice i urbanistice Jane Čulek prikazuje projektну primjenu i razradu metodološkog alata Error Harvest kroz razvoj “ponovljivih i prilagodljivih” (str. 145) spekulativnih metoda istraživanja, primijenjenih na tri kategorije prostornih grešaka u Hrvatskoj: proizvod (engl. *product*), resurs (engl. *resource*) i višak (engl. *surplus*). Oprimjere ne ilegalnom gradnjom, napuštenim industrijskim zonama i građevinskim otpadom, te su kategorije umjetnički artikulirane instalacijom imaginarija *Wicked product*, *Resource freezone* i *Layering surplus*. Pritom “Institut grešaka” u postavu funkcionira kao povezujući imaginarij koji uključuje “repozitorij grešaka” kao “središnji istraživački doprinos projekta” (str. 133). Vizualni segment knjige (fotografije i dijagrami) nadrađa funkciju dokumentiranja i jasno ocrtava paviljon kao umjetničku instalaciju, istraživački laboratorij i dinamični arhiv prostornih grešaka s potencijalom razvoja u globalnu platformu. Postav izložbe oživljava aktivnim uključivanjem posjetitelja, potičući ih na kretanje, interakciju, igru i sudjelovanje u procesu detekcije i istraživanja prostornih grešaka te oblikovanja prostora.

U suštini, knjiga se odmiče od pristupa koji prostorne greške nastoje detektirati, eliminirati ili popravljati prema normativnim kriterijima kasne modernosti, često pritom reproducirajući

ili produbljujući postojeće nejednakosti. Njome se zagovara pristup ukorijenjen u sadašnjosti i odmaknut od narativa linearnog progresa, zasnovan na otvaranju prema budućnosti kroz spekulativne metode, anticipatorne prakse i dovitljivost, ali i zamišljanje mogućih svjetova kroz okular slomljenog i krhkog svijeta. U okviru ove paradigme u nastajanju greška postaje ogledalo kasne modernosti, učiteljica i suučesnica u stvaranju svjetova (engl. *worldmaking*) koji omogućuju pravedniji (su)život svih živih bića. Takav je pristup utemeljen u brizi, preuzimanju odgovornosti i primjeni stečenih znanja te otvara prostor za kontekstualno osjetljive i eksperimentalne prostorne intervencije.

Jedna od istaknutih značajki publikacije jest interdisciplinarno povezivanje arhitekture, urbanizma, filozofije i kulturne teorije te uspostava kritičkog i generativnog okvira za razvoj novih metodologija i pristupa učenju iz prostornih grešaka. Relevantna širokom spektru čitatelja (od arhitekata i urbanista do istraživača, umjetnika, dizajnera, aktivista i lokalnih zajednica), knjiga poziva na aktivno sudjelovanje u oblikovanju prostora i budućnosti. U tom ključu, postav hrvatskog paviljona na Venecijanskom bijenalu predstavlja čvorište širih procesa proizvodnje znanja, edukacije i rada s greškama, koji se u prostornoj instalaciji sidre i artikuliraju, ali je istodobno nadilaze, ne dovodeći pritom u pitanje njezinu umjetničku vrijednost i doprinos tim procesima.

Mirna Tkalčić Simetić